

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 08.02.23

Om leksikonet: https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf

Informalt essay

(_sjanger, _sakprosa) Fra fransk “essai”: “forsøk”, “undersøkelse”, “prøve”. En tekst som framstår som en personlig undersøkelse av et tema, f.eks. noe allmennmenneskelig. Teksten er forholdsvis usystematisk og springende. Også kalt personlig essay, subjektivt essay, Montaigne-essay m.m.

Observasjon og refleksjon blandes. Forfatteren har ikke spesielle faglige kunnskaper som gjør hun eller han mer egnet enn andre til å undersøke emnet i teksten. I stedet lar forfatteren sin personlige stemme komme til orde i en utforsking og utprøving i tankene og i teksten – utforsking av muligheter uten klare løsninger eller svar. Essayisten er tvilende og grublende. Teksten blir en uavsluttet tankereise, uten objektive prinsipper som styrer reisen, og med selvvalgte avsporinger og tankespinn rundt essayets emne(r). Det er vanlig med glidning i nye retninger underveis og småturer ut på sidespor, flakkende fra ironi via saksopplysninger til myk stemning osv.

Den tyske litteraturprofessoren Gero von Wilpert skrev i “Essayet som genre”: “Essayet gælder derfor som en åben form for fragmentarisk sandhed, som en svævende tilstand mellem viden og tvivl, og adskiller sig fra den strenge, objektive videnskabeligt-saglige afhandling ved sin subjektive formulering og fra den mere overfladiske journalistiske føljeton ved sit uintellektuelle niveau og sin stræben efter tidløse indsigter.” (dansk oversettelse, sitert fra Fagerlund 2010 s. 65) Sjangeren brukes til refleksjon og en slags indre reise i egne erfaringer og kunnskaper. Skrivningen kan oppfattes som en sjelelig og erfaringsmessig oppdagelsesreise, en utforsking av verden via skriverens egen identitet. Skrivningen av informale essay kan ha en terapeutisk funksjon for skriveren og innebære selvutvikling.

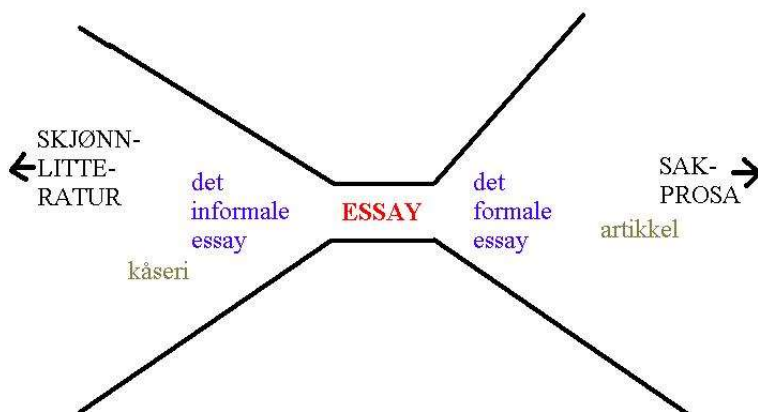
Det informale essayet vil bevare både spontanitet og erfaring, både det spesielle og det forgjengelige (Zima 2012 s. 151). Det individuelle og spesielle skal ikke oppløses i begrepslig abstraksjon slik det ofte skjer innen filosofisk-metafysiske diskurser (Zima 2012 s. 151). Skrivningen skal være “ikke-hierarkisk” (Zima 2012 s. 154), dvs. stille elementer ved siden av hverandre i stedet for å tvinge dem inn i en rigid orden, og framheve det delvise på bekostning av det totale.

Det har ofte blitt knyttet noe “liberalt” til det informale essayet, kanskje fordi den frie og selvstendige tanke er utgangspunktet for sjangeren (Rieffel 2010 s. 124). Teksten er hypotetisk og åpen, den er foreløpig og fungerer som et forsøk slik at både forfatteren og leseren står fritt (Zima 2012 s. 5-6).

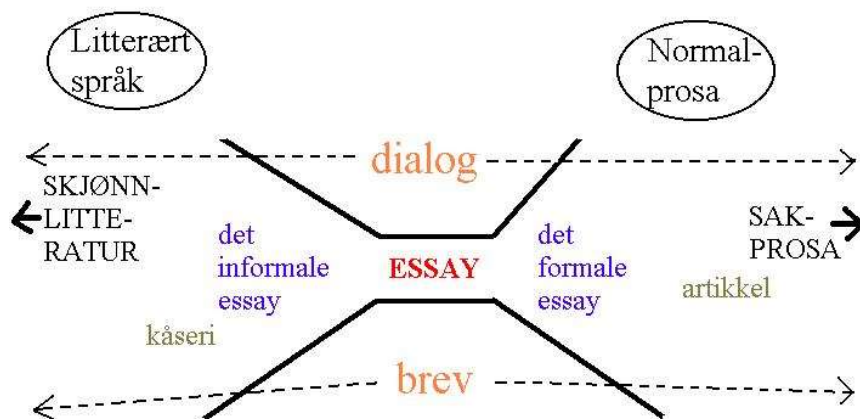
Leseren må føle det som om hun deltar i en beleven utforskning av et tema og er i godt selskap underveis. Et informalt essay bør inneholde overraskende, gode formuleringer, gjerne spredt som små presanger til leseren rundt i teksten. Teksten bør framstå som både tankevekkende og underholdende, både som alvor og lek.

Leseren kan nyte “essayistisk fordomsfrihet og associationsiver” (Claus E. Andersen i <https://tidsskrift.dk/kok/article/view/15763>; lesedato 17.12.19).

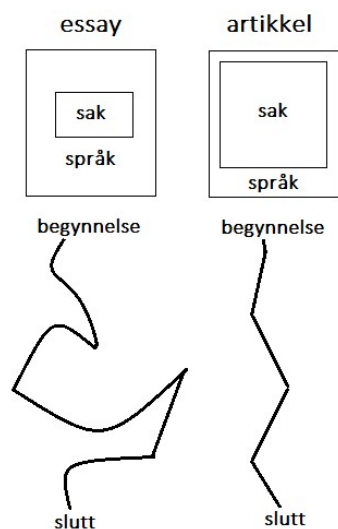
Essayet blir tradisjonelt delt inn i informale og formale essay, men det er ofte glidende overganger mellom disse. Det formale essay ligner mye på en artikkel og er éntydig sakprosa. Det informale essay er også sakprosa, men nærmer seg flere egenskaper ved skjønnlitteratur:

Sjangrer som dialog og brev kan også enten ligge nær sakprosaen (“sannhet”) eller skjønnlitteraturen (fiksjon):

Det informale essayet er en “vandring” med “omveier, snarveier og blindveier” (professor Helge Nordahl), der det stilles litterære krav til språket/teksten, uten ekspertens innsikt i emnet, mens en artikkel krever ekspertkunnskaper, er ikke-litterært og konklusjonsrettet. En sammenligning mellom det informale essayet og artikkelen som sjangrer kan se slik ut:

Noen skriftlige dialogtekster og brev er i en posisjon midt mellom sakprosa og diktning. Det finnes f.eks. litterære dialoger der fiktive personer diskuterer et samfunnsproblem og reelle personers handlinger.

“Hvilke generelle genretræk har essayet?”

- Sproglig frihed. Sproget kan være en blanding af sanseligt-beskrivende og abstrakt-reflekterende. Der er vide rammer for sprogbrugen, der kan være poetisk, munter, ironisk eller andet. Oftest er sprogbrugen meget personlig, og det skrivende jeg er tydeligt til stede i teksten i form af stil, ordvalg osv.

- En formel tredeling. Essayet indledes med en konkret sansning eller oplevelse. Dernæst kommer en kortere eller længere refleksion over denne konkrete hændelse. Endelig en afslutning, der gerne er åben, spørgende og undrende.

- Indholdsmæssig frihed. Emnet kan påkaldes af en tanke eller en oplevelse hos skribenten. Stoffet kan være helt konkret og hverdagsligt eller mere abstrakt og kunstnerisk, politisk, samfundsmæssigt eller andet.

- Subjektivitet. Skribenten skriver ud fra egne, personlige holdninger og erfaringer. Det er ikke en videnskabelig, neutral tekst. Teksten er ikke nødvendigvis bundet af regler og gængs tekstopbygning. Den kan være associativ, springende i tid, rum og kausalitet og bære præg af, at skribenten bliver klogere undervejs – refleksionen sker i skrivningen.” (Anne Vindum i <https://faktalink.dk/titelliste/essayanalyse>; lesedato 16.04.21)

“Essayet er, som romanen, et spekulativt refleksjonsmedium, og streber ikke etter en nøytral eller gjennomsløkt framstilling av et bestemt emne. Stilbevisstheten bør være like skjerpert som i andre kunstformer: Essayet tegner ikke bare et bilde av verden, det er like mye et bilde i verden, som en *skapende*, og ikke dokumenterende virksomhet. Om dette framstår som et estetiserende essaysyn med manglende “verdensvendthet”, vil jeg innvende at lite er viktigere for vår forståelse av virkeligheten, enn nettopp *hvordan* vi artikulere vår forståelse. Dette bringer essayet nærmere skjønnlitteraturen enn den konvensjonelle sakprosaen.” (Arne Borge i *Klassekampens* bokmagasin 13. juni 2015 s. 9)

Mia Bull-Gundersen legger vekt på det usystematiske ved essayet: “Essayisten er *drøftende* i sin uttrykksform i den forstand at essayisten befri seg fra tanken om å nå frem til en entydig sannhet. Essayet bærer i seg et budskap om *tvetydighet*. Formen er *usystematisk* og essayet unngår bevisst å konstruere et prinsipp. Derved avstår også essayet fra å virke konkluderende. [...] Essayistens bruk av prosessualitet må også ses i sammenheng med essayets *systemfiendtlighet* og *mangel på systematikk*. Den frie fabulerende tanken og den impulsive argumentasjonen som bevisst benyttes i essayistikken, er direkte årsak til genrens ikke-konkluderende form.” (Bull-Gundersen 1991 s. 16) Essayforfatteren tenker uten ferdige tanker og uten systemer å putte tankene inn i. Temaet ses fra flere perspektiver, med innsirkling av noe overkomplekst der siste ord aldri kan sies. Essayisten tillater seg å vise sin egen usikkerhet, nøling, og å angripe sine egne ideer fra forskjellige vinkler. Leseren inviteres til å reflektere sammen med essayisten. Leseren skal selv fundere videre og kanskje på egen hånd komme fram til en foreløpig konklusjon.

“Det er essaygenrens særkende at hævde jeg’ets suveræne ret til at være sig selv, gerne i demonstrativ modsætning til omgivelsernes meninger og normer, hvilket på paradoksal vis samtidig kan være trændsettende.” Essayisten er “[d]revet af nysgerrighed efter andre virkeligheder, livsformer, bizarre detaljer og svimlende

perspektiver” og forsøker å “se tingene i et spændingsfelt, hvor de konstant skifter betydning” (Hansen, Wagner m.fl. 2003). “[E]ssayet er perspektivisk og søker å avkle de rådende oppfatningene som trollbinder majoriteten og kaster et naturlighetens lys over verden og tingene.” (Sigurd Tenningen i *Morgenbladet* 29. november–5. desember 2013 s. 49) Essayisten avviser ferdige definisjoner og tilstivnete systemer (Zima 2012 s. 18). Hun/han prøver å “virkeliggjøre alle språklige muligheter” gjennom “assosiativ spontanitet” (Zima 2012 s. 7 og 157). En livlig evne til å assosiere fører essayisten inn på merkelige veier.

Den tyske filosofen Theodor W. Adorno skrev at essayet har en “musikalsk logikk” (siteret fra Zima 2012 s. 158). Adorno hevdet at “kjetteriet er den innerste lov i essayets form”, dvs. at essayisten skal gå på tvers av nedarvete meninger og tradisjonelle normer.

“Essän är historiskt sett en hybridform som blandar vad som enligt äldre genrelärer inte borde blandas. Essän kan på samma gång tala om jaget och om världens beskaffenhet. Ett jag som sista instans. Skriften och analysen finns till på lika villkor. Ofta framhålls essäns samtalskaraktär som dess främsta sär- och kännetecken. Det har sagts att essän är fenomenologisk till sin natur – och dubbelt fenomenologisk – så här säger Hans Henrik Møller i essä-essän “Hybridens princip”: “Det er undren over verdens beskaffenhed, og det er undren over sig selv og over det jeg der befinner sig i verden mens essayet bliver till” (*Ord & Bild*, nr 4, 1994). Essän är ett slags litterär förvandling av tanken under skrivandets gång. Processen är viktigare än målet, den skrivande är på spatsertur i ett ingenmansland mellan konst och vetenskap; gamla och nya gränser går tvärs igenom den skrivande.” (Gunnar D. Hansson i http://litterargestaltning.gu.se/docs/handledardocs/gdh_essayer.pdf; lesedato 08.10.12)

“Den norske poeten, samtidskritikern och retorikprofessorn Georg Johannesen beskrev i boken *Om den norske tenkemåten* (1981) essäisten som en som undersöker og infogar sig i det djupaste tankearbeidets evige småting. Georg Johannesen försöker ringa in essäfenomenet i ett antal pregnanta satser som överförda till svenska skulle kunna lyda så här: Essäisten är medvetet subjektiv för att visa att han inte lider av forskarens övertro, dvs. att han undertrycker subjektet genom språklige verkningsmedel og därvid tror han sig ha utrotat subjektivismen. Essäisten kan behandla vilken sak som helst, men särskilt tar han opp sådana frågor som det är under filosofens värdighet att ta opp og som är för osaklige för vetenskapen og för saklige för dikten. Essän är aristokratisk på avsändarsidan, men demokratisk på mottagarsidan. Essäns funktion är emancipatorisk og konserverande på samme gång. Essäns innehåll är dess funktion og svarar mot dess form: essän binder person till sak, sak till person, gör offentlige problem private og personlig hållning till dömande instans i alle frågor. Essän har ‘människan’, dvs. ‘[med]borgaren’ eller den oavhängige individen som allmänt studieobjekt. Essäns antike förformer visar denna privatlivets sociale ram: den sterke staten. Alle essäformer rymmer möjligheten av den private avvikelsen:

“Kätteriet är essäns innersta formlag” (Adorno).” (Gunnar D. Hansson i http://litterargestaltning.gu.se/docs/handledardocs/gdh_essayer.pdf; lesedato 08.10.12) Delene er viktigere enn helheten, det partielle mer sentralt enn totaliteten (Adorno gjengitt fra Zima 2012 s. 24).

Essayisten kan til og med komme til å skygge for emnet. Teksten kan f.eks. være selvutleverende. Ikke noe er objektivt feil eller galt om emner som vennskap, og det finnes i prinsippet uendelig mange synspunkter og meninger. Det informale essayet er subjektivt, og en subjektiv opplevelse kan gi et viktig perspektiv på emnet. Den subjektive opplevelsen kan uansett ikke “falsifiseres”. Hvert menneske opplever verden først og fremst gjennom subjektive fornemmelser. Livets foranderlighet er stor, og essayisten tar ofte fatt i spørsmål som krever svar på nytt og på nytt. Alt er i grunnen relativt. Mennesket er et omskiftelig, forgjengelig og i hver forstand vaklende vesen.

Et essay begynner ofte med et spørsmål. Essayisten vil ofte “føle seg mer usikker, og på “tynn is” fordi hun nærmer seg noe hun ikke riktig vet hva er” (Fagerlund 2010 s. 65). Men smale og utenforstående perspektiver kan være interessante og viktige. “Essayet er jo et opprør mot autoriteter, altså en “lydløs” revolusjon. En mental revolusjon, en frihetsskapende dialog mellom essayisten og leseren. For å reflektere må du ha rom, et skråblikk. Et godt essay skaper følelse av frihet og rom hos leseren.” (Fagerlund 2010 s. 66) Den norske filosofen Gunnar Skirbekk har oppvurdert skråblikket på verden som en essayist kan ha. “Skirbekk snakker om betydningen av essayisten lever i en til dels dissonerende tilværelse, ikke hundre prosent integrert i omgivelsene.” (Fagerlund 2010 s. 64).

Det informale essayet kan oppfattes som en hybridsjanger, som en blanding av blant annet selvbiografi, dagbok, tekstkommentar og filosofisk meditasjon. “Det ligger i det personlige essayets natur å bruke egne erfaringer og kunnskap til refleksjon. [...] en blanding av dagboknotater, refleksjoner og filosofiske kommentarer. [...] Et pusterom, der ingen autoriteter gir oss oppskrifter.” (Fagerlund 2010 s. 67)

En undersjanger er reiseessay, som f.eks. Thorvald Steens *Historier fra Istanbul* (2003).

Blant de informale essay kan også regnes mange avisessay, f.eks. av skribenter som Arne Skouen, Sissel Benneche Osvold og Peter Nordmann Waage.

Montaigne

Essayistiske skrivemåter har eksistert før renessansen, men som skaperen av det informale essay regnes franskmannen Michel de Montaigne (1533-92). Hans informale essay er kjennetegnet ved “vandring i emnet”, dvs. at et emne/tema beskrives subjektivt og reflekterende, som et tankeforløp der emnet belyses ved

personlige minner, sitater fra litteratur, filosofiske betraktninger, anekdoter, ordtak, paradokser og lignende. Essayforfatteren vandrer i en skog av refleksjoner. Denne tanke-vandringen er en prosessualitet. For Montaigne har ordet "essay" også betydningen "selvforsøk", tankeeksperimenter for å finne ut hvem han selv er (Auerbach 1988 s. 277-278).

Det å skrive "about oneself to create a mirror in which other people recognise their own humanity [...] had to be invented. And, unlike many cultural inventions, it can be traced to a single person: Michel Eyquem de Montaigne" (Bakewell 2011 s. 3).

Den franske forfatteren Philippe Sollers har hevdet at Montaigne er den første personen som i bunn og grunn signerer sitt verk med sitt eget navn, ikke i egenskap av forfatter, grammatiker, jurist eller lignende, men som individ (Sollers 1986 s. 19). Montaignes samling av essays er den første boka som ikke retter seg til en bestemt målgruppe og som samtidig dreier seg om ikke-religiøs selvbesinnelse (Auerbach 1988 s. 293).

Hos Montaigne "blir for første gang menneskets liv, et tilfeldig menneskeliv som helhet, problematisk i den moderne betydningen" (Auerbach 1988 s. 296).

Et av Montaignes sjangerforbilder var romeren Senecas filosofiske tekster. En annen var den greske forfatteren Plutark. Plutark skrev "lively potted biographies of historical figures, and also wrote short pieces called *Moralia*, which were translated into French in the year Montaigne began writing his *Essays*. These gathered together thoughts and anecdotes on questions ranging from 'Can animals be called intelligent?' to 'How does one achieve peace of mind?' On the latter point, Plutarch's advice was the same as Seneca's: focus on what is present in front of you, and pay full attention to it." (Bakewell 2011 s. 31-32)

Teksten er forholdsvis usystematisk, og er preget av forfatterens både avslappethet og intense interesse overfor emnet i essayet, både pratsomhet og lærdhet. Essayet kan være utformet som en samtale, enten ved at forfatteren samtaler med seg selv, eller samtaler med en tenkt leser. Fordi alt i verden er omskiftelig, inntar Montaigne ofte en ydmyk holdning. Sjangeren er dessuten selvreflekterende, den peker på sin egen utilstrekkelighet.

Montaigne er eklektiker, en som samler ideer fra andre uten å lage sitt eget system, og han tolererer både hybrider og deler som ikke lar seg sammenføye (Tournon 1989 s. 66). "Montaigne subtly changed everything he stole, if only by setting it in a different context and hedging it around with uncertainties." (Bakewell 2011 s. 66) "I leaf through now one book, now another, without order and without plan, by disconnected fragments. [...] If I encounter difficulties in reading, I do not gnaw my nails over them; I leave them there. I do nothing without gaiety." (Montaigne sitert fra Bakewell 2011 s. 68) "Presenting himself as a layabout, flicking through a few pages before tossing the book aside with a yawn, suited Montaigne. [...] As he

wrote, quoting Terence, 'I'm full of cracks, and leak out on all sides.' ” (Bakewell 2011 s. 69)

I begynnelsen av essayet “Om vennskap” skriver han: “Det *jeg* lager, er sannelig heller ikke annet enn uformelige grotesker og rene uhyrer, sammensatt av umake lemmer, der tilfellet bestemmer orden, rekkefølge og proporsjoner.” I dette essayet skriver han også at “Min sak er ikke å fortelle verden hvordan den skal oppføre seg (det er nok av dem som gjør det), men hvordan jeg oppfører meg i verden.”

“Montaigne ran up against the major complexities of existence: how to cope with the fear of death, how to get over losing a child or a beloved friend, how to reconcile yourself to failures, how to make the most of every moment so that life does not drain away unappreciated. But there were smaller puzzles, too. How do you avoid getting drawn into a pointless argument with your wife, or a servant? How can you reassure a friend who thinks a witch has cast a spell on him? How do you cheer up a weeping neighbour? How do you guard your home? What is the best strategy if you are held up by armed robbers who seem to be uncertain whether to kill you or hold you to ransom? If you overhear your daughter's governess teaching her something you think is wrong, is it wise to intervene? How do you deal with a bully? What do you say to your dog when he wants to go out and play, while you want to stay at your desk writing your book?” (Bakewell 2011 s. 4-5)

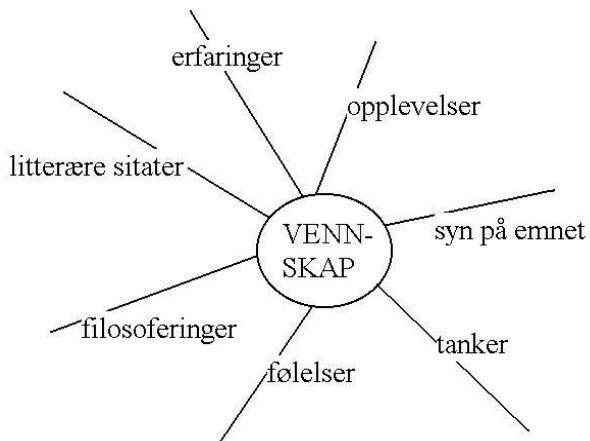
“Sjangerdefinerende er dessuten Montaignes “selvsentrerte” metode, hvor ingen erfaringer er for små eller private til å danne grunnlag for refleksjoner av like stor betydning som betraktninger om diktekunst, naturvitenskap eller filosofi. Slik blir essayet en rommelig sjanger, med så gode vekstvilkår at den nærmest virker imperialistisk [...] Underforstått kan sjangeren komme til å fortsette som frie forsøk, og det er derfor umulig å avgrense den presist en gang for alle.” (Olav Løkken Reisop i *Dagbladet* 15. januar 2014 s. 52)

“To essay something is to test or taste it, or give it a whirl. One seventeenth-century Montaignist defined it as firing a pistol to see if it shoots straight, or trying out a horse to see if it handles well. On the whole, Montaigne discovered that the pistol shot all over the place and the horse galloped out of control, but this did not bother him. He was delighted to see his work come out so unpredictably.” (Bakewell 2011 s. 8) Han skrev at det er “the only book in the world of its kind, a book with a wild and eccentric plan”.

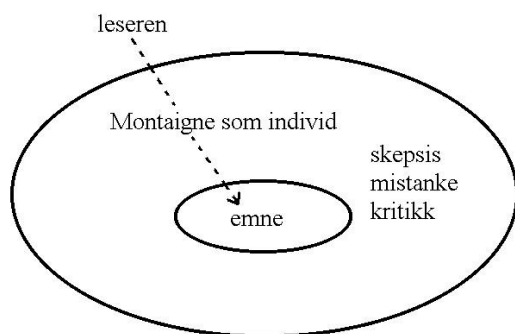
Montaigne “usually responded to questions with flurries of further questions and a profusion of anecdotes, often all pointing in different directions and leading to contradictory conclusions. The questions and stories *were* his answers, or further ways of trying the question out.” (Bakewell 2011 s. 11)

Emnet kan f.eks. være vennskap (hva vennskap er, ulike typer vennskap, vennskaps varighet osv.):

“Montaigne blir regnet som oppfinneren av introspeksjonen, av en intimitetens filosofi, av en etikk grunnlagt på kunnskap om eget selv, på menneskets mangfoldige omskiftelighet.” (Lacouture 1996 s. 104) Montaigne skrev at tvilen var han like kjær som kunnskap. Vi får innsikt i et emne via Montaignes skepsis, innsikter, erfaringer, funderinger, mistanker og refleksjoner:

Essayet består av betraktninger og oppfatninger, synspunkter og meninger, ofte nølende, tentative, ufullstendige og selvreflekterende/-kritiske. Hans informale essay handler både om et emne og om forfatteren (hans forhold til emnet). Essayene handler om Montaigne selv. Alle hendelser som andre har opplevd, går hos han “gjennom egenerfaringens filter” (Auerbach 1988 s. 288). Refleksjoner er essensen i hans essay: tanker rundt et tema, undring og grubling. Dette kan kalles “subjektfarging”: forfatteren som subjekt “farger” hele emnet; alt preges av han/henne. Et informalt essay er “et møte mellom et emne og en personlighet, et møte mellom sak og sinn.” (Helge Nordahl)

For Montaigne henger et menneskes “selv” (identitet) sammen med personens interesser, begjær, bekymringer, kunnskaper, arbeid, familie og venner, men det er ikke disse faktorene som utgjør selvet; identiteten kan altså ikke reduseres til slike faktorer (Auerbach 1988 s. 286). Han er ikke primært opptatt av å undersøke den ytre verden; den er bare et middel eller en skueplass for det som er hans indre virkelighet (Auerbach 1988 s. 278).

Det viktige for Montaigne er ikke resultatet, men framgangsmåten, ikke å ankomme, men å være på vei, ikke innholdet, men formen eller metoden (Conche 1996 s. 34). Han ville være så lite metodisk som mulig (Lanson og Tuffrau 1953 s. 147) for å avspeile i tekstene at det alltid er noe foreløpig og usikkert ved sannhet (Zima 2012 s. 35). Montaigne nekter å være sikker (Tournon 1989 s. 88). Han er åpen for tilværelsens mange og usikre muligheter. Den skeptiske holdningen til sannhetssøken hos Montaigne skyldes at enhver “etappeseier” i jakten på sannhet samtidig avslører hvor mye vi ikke vet (Zima 2012 s. 49). Men han holdt tross alt fast ved sannhetsbegrepet – et dialogisk-dynamisk sannhetsbegrep som utvikler seg gjennom ironisk selvrefleksjon (Zima 2012 s. 46). Han driver “dialogisk sannhetssøken” (Zima 2012 s. 43). “As usual, he let the whole topic lie amid contradiction and a spirit of compromise.” (Bakewell 2011 s. 169)

Han vil være uforbeholden oppriktig i det hans skriver, men må innrømme at konvensjoner noen ganger hindrer han, og at han egentlig ønsket å være enda ærligere (Auerbach 1988 s. 282).

Når Montaigne skriver at han bare “våger” (fransk “oser”) å uttale seg og skrive om seg selv, innebærer det to faktorer: Han våger å gjøre seg selv til hovedtema på bekostning av teologiske og filosofiske doktriner, og han våger bare å hevde noe om det han kjenner – og det er han selv (Zima 2012 s. 40). Montaigne misliker dogmatisk fastslåing. Ingen erkjennelse kan “dogmatiseres” eller “monologiseres” (Zima 2012 s. 49). Skepsisen omfatter ikke bare det fremmede og ukjente, men også det velkjente og Montaignes eget liv (Zima 2012 s. 119), og en litteraturforsker bruker uttrykket “the universal literary skepticism of Montaigne” (Stock 2001 s. 57). Menneskets vurderingsevne blir oppfattet som upålitelig. Vi må heller leve med en klok beskjedenhet, en resignert aksept av det kaotiske i tilværelsen og en åpen horisont.

“Montaigne places everything in doubt, but then he deliberately reaffirms everything that is familiar, uncertain and ordinary – for that is all we have.” (Bakewell 2011 s. 147-148)

Han var antisystematiker. Det er umulig å finne en objektiv sannhet, og ingen tanke bør stå uimotsagt for lenge. Ikke noe menneske har noen gang visst noe med absolutt sikkerhet. Montaigne er skeptisk til overleverte sannheter. Det som fungerte som sannhet i går, kan være usant i dag. Han bestrider ikke de nye naturvitenskapenes sannhetsverdi, men han tviler noen ganger på verdien av “det sanne” i livet, særlig når han ser hvilken bruk det blir gjort av det som forskjellige naturvitenskaper har oppdaget (Safranski 1999 s. 254). Han trodde ikke at naturvitenskapene kan gi mennesket svar på de store spørsmålene i livet, tvert imot har ikke mennesket godt av å vite for mye. Han var spesielt skeptisk til legevitenskapen, som han oppfattet som et stort mørke, eller en slags gjettelek. Han oppfattet leger/medisinere som menn fulle av lærde floskler, men grunnleggende

uvitende mennesker. Likevel kan Montaignes samlede essays oppfattes som en “total bok” (Charles 1995 s. 280).

Den som vil nå sannheten og erkjenne eksistensen, når egentlig bare fram til erkjennelser om sin egen eksistens (Conche 1996 s. 23). Montaigne mente at det er fåfengt for en filosof å utradere seg selv for at den rene sannhet skal komme fram. Det å tenke fornuftig innebærer dessuten alltid å tvile. Hamlet i Shakespeares tragedie “often sounds like a Montaigne given a dramatic dilemma to solve and set upon a stage. When Montaigne writes, ‘We are, I know not how, double within ourselves’, or describes himself with the incoherent torrent of adjectives ‘bashful, insolent; chaste, lascivious; talkative, taciturn; tough, delicate; clever, stupid; surly, affable; lying, truthful; learned, ignorant, liberal, miserly, and prodigal’, he could be voicing a monologue from the play. He also observes that anyone who thinks too much about all the circumstances and consequences of an action makes it impossible to do anything at all – a neat summary of Hamlet’s main problem in life.” (Bakewell 2011 s. 278)

Sunn fornuft og sikkerhet er ikke forenelig, og man må alltid ha mistillit til sin egen dømmekraft (Conche 1996 s. 23). “Motsetningsfullhet, flertydighet og det umulige i å komme med ferdige vurderinger” karakteriserer Montaignes tekster (Ligny og Rousselot 2016 s. 30). Det finnes fenomener som fornuften ikke kan takle, derfor ender Montaigne ofte opp med motsetningsfulle konklusjoner (Tournon 1989 s. 73). Mennesket er ikke i stand til å forstå en guddommelig sannhet; det er uopnåelig og fåfengt å prøve å nå fram til så dyp innsikt (Conche 1996 s. 33). Likevel mener Montaigne at mennesket er født til å søke etter sannheten (Conche 1996 s. 24). Det er bare mulig å ha kjennskap til gjenstander og sammenhenger i tilværelsen hvis man kjenner mennesket, dvs. det vesenet som er i stand til å ha kjennskap til gjenstandene og sammenhengene (Conche 1996 s. 3). Og hvis ikke menneskene kjenner hverandre, kan de umulig forstå verden utenfor seg selv.

Informale essay kan kombinere mange elementer: løssluppen tankegang (som i kåserier), saklig argumentasjon (som i artikler), personlige følelser (som i brev), poetiske virkemidler (som i skjønnlitteratur). Essayene begynte som notater Montaigne gjorde på ark han tilfeldigvis hadde for hånden i hverdagen (Lanson og Tuffrau 1953 s. 145). Når han oppholdt seg i Italia, valgte han å skrive på italiensk. Ellers skrev han på fransk, ikke på latin, for ikke å virke fremmed og for alvorlig og pretensiøs.

Noen titler på Montaigne-essay er: “Om standhaftighet”, “Om tristhet”, “Våre følelser strekker seg ut over vår egen tilværelse”, “Seremoniell ved kongemøter”, “At vår opplevelse av hva som er godt og ondt for en stor del avhenger av våre egne forestillinger”, “Det straffer seg å tviholde på en festning uten god grunn”, “En eiendommelighet ved enkelte ambassadører”, “Pris ingen lykkelig før han er i sin grav”, “Om innbilningskraften”, “Om vanen og om ikke uten videre å endre gjeldende lov”, “Om kannibaler”, “Om skikken å gå med klær”, “Om Cato den

Yngre”, “Om hvorfor vi gråter og ler av en og samme ting”, “Om søvn”, “Om tomheten ved ordene”, “I morgen er det atter en dag”, “Hvordan vår sjel legger hindringer i veien for seg selv”, “Vi opplever ingenting rent og ublandet”, “Mot handlingsvegring”, “Om å vokte seg for å spille syk”, “Om tommelfingre”, “Alt har sin tid”, “Om et vanskapt barn”, “Betraktninger over Cæsars krigføring”, “Om barns likhet med sine fedre”. Noen av essaytitlene er gjort mer uskyldige og harmløse enn de kunne ha vært, trolig for å omgå sensur. Den amerikanske Montaigne-forskeren Patrick Henry kaller det Montaignes “defensive writing” (Lacouture 1996 s. 160).

“He was so determined to get to the bottom even of a phenomenon that was normally lost by definition – sleep – that he had a long-suffering servant wake him regularly in the middle of the night in the hope of catching a glimpse of his own unconsciousness as it left him.” (Bakewell 2011 s. 33)

“Other sixteenth-century writers shared Montaigne’s fascination with the unstable. What was unusual in him was his instinct that the observer is as unreliable as the observed. The two kinds of movement interact like variables in a complex mathematical equation, with the result that one can find no secure point from which to measure anything. To try to understand the world is like grasping a cloud of gas, or a liquid, using hands that are themselves made of gas or water, so that they dissolve as you close them. This is why Montaigne’s book flows as it does: it follows its author’s stream of consciousness without attempting to pause or dam it. A typical page of the *Essays* is a sequence of meanders, bends and divergences. You have to let yourself be carried along, hoping not to capsize each time a change of direction throws you off balance.” (Bakewell 2011 s. 34-35)

Montaigne oppfattet essayene som delvis selvbiografiske, som et slags selvportretter som kanskje ikke hadde særlig verdi for andre enn han selv. For hvert menneske bør velge sin egen vei i livet ut fra sine egne forutsetninger (Conche 1996 s. ix). I et forord skrev han, antakelig tross alt ironisk (selvironisk): “For, leser, det er sant at min boks emne er meg selv, og det er ingen grunn til at du skal kaste bort tiden på noe så unyttig og likegyldig. Derfor, farvel.” Innslag av selvironi er vanlig i informale essay. “Men hva er nå selvironi? Et bevis på romslighet, og at jeg er i stand til å se mine svakheter? Eller er det et uttrykk for selvbeskyttelse, for feighet, et forsøk på å komme kritikeren i forkjøpet? Hvis så er tilfellet, faller ikke selvironi inn i den essayistiske ånd, for da har man på en måte et sikkerhetsnett i ironien.” (Fagerlund 2010 s. 65).

Et sted Montaigne omtaler sine egne essay, skriver han: “[S]om så ofte før oppdaget jeg at når tanken først har banet seg vei, viste det som vi tok for et besværlig hodebry over et sært emne, seg ikke å være det i det hele tatt. For når fantasien er blitt oppildnet, oppdager den talløse eksempler som ligner de foregående. Her vil jeg bare tilføye ett eneste: Hvis disse essays var verdige til bedømmelse, så kunne det hende at de hverken ville tiltale de jevne, alminnelige

sjeler eller de enkelte fremragende; de første ville forstå for lite av dem, mens de andre ville forstå for meget. Kanskje de kunne friste livet et sted midt imellom.” (Montaigne 2004 s. 430) Hans beskjedenhet er tydelig, for eksempel i essayet “Om bøker”: “Utvilsomt hender det ofte at jeg taler om ting som mestrene i faget har behandlet på en bedre og mer sannferdig måte. Det jeg vil her, er bare å gi en prøve [“prøve” er her oversettelsen av det franske ordet “essai”] på mine naturgitte evner, ikke på den kunnskap jeg har tilegnet meg; og den som griper meg i uvitenhet, får ikke has på meg; for jeg kan knapt overfor andre stå inne for meninger som jeg ikke engang kan stå inne for overfor meg selv, og som jeg heller ikke er tilfreds med. Den som er ute etter lærdom, får fiske der jeg vaker; jeg gir meg minst av alt ut for å være lærd. Det man finner her er mine innfall; og med dem har jeg ikke tenkt å formidle kunnskap om tingene, men om meg selv” (Montaigne 2006 s. 107). Montaigne vurderer mennesker etter deres unike kvaliteter, ikke etter generelle egenskaper (Souiller 1988 s. 41).

“If my mind could gain a firm footing, I would not make essays, I would make decisions; but it is always in apprenticeship and on trial.” (Montaigne sitert fra Bakewell 2011 s. 36)

“One learns dancing by dancing; one learns to play the lute by playing the lute. The same is true of thinking, and indeed of living. Every experience can be a learning opportunity: ‘a page’s prank, a servant’s blunder, a remark at table’.” (Bakewell 2011 s. 58)

“He writes of his opinions with the mock-modest assumption that what he says and does is interesting precisely because it is *his* thought and behaviour; the justification is the portraiture, his own peculiar character. In this “thorny enterprise” the normal attitude and expectation are reversed; Montaigne calls his essays “my fantasies, by which I try to give knowledge not about things, but about myself”. Ideas and behaviour claim significance and coherence, however petty and contradictory they are, because they are the expression of the particular man.” (Pascal 1985 s. 27) “[I]n a simile borrowed from Virgil, he described his thoughts as resembling the patterns that dance across the ceiling when sunlight reflects off the surface of a water bowl.” (Bakewell 2011 s. 30-31)

“Jeg elsker ordstrid og diskusjon, men i en liten krets og bare for min egen del. [...] Grunnen til at jeg innlater meg så fritt og ubesværet i samtaler og diskusjoner, er at overbevisninger ikke finner noe grobunn hos meg hvor de kan trenge gjennom og slå røtter. Ingen påstand ryster meg, ingen tro krenker meg, hvor uforenlig den enn er med min egen. Det finnes ikke et synspunkt så lettsindig og forskrudd at det i mine øyne ikke virker som en rimelig frembringelse av menneskesinnet.” (Montaigne 2008 s. 197; i essayet “Om samtalens kunst”) Ekte diskusjoner krever en metodisk skeptisisme, som Montaigne hadde (Conche 1996 s. 145). Samtaler fremmer selvrefleksjon, selvkritikk og bedre selvforståelse (Zima 2012 s. 48). Han likte å reflektere og grunne på (meditere over) tekster han hadde lest, særlig over

tekster som tok opp filosofiske og moralske spørsmål. Den moralske fornuft lærer oss å være humane, mens den instrumentelle fornuft er truende i Montaignes øyne.

Ethvert menneskes liv gir ifølge Montaigne nok stoff til framstilling av en hel moralfilosofi, og dermed er det god grunn til å skrive en så nøyaktig og oppriktig selvundersøkende tekst som hans essays til sammen er (Auerbach 1988 s. 283). Han mislikte “moralfilosofiens belærende systemer” (Auerbach 1988 s. 289) på grunn av dens abstraksjoner og reduksjoner av menneskelivets kompleksitet. Moralfilosofien tenderer til å oppfatte mennesket kun som et åndsvesen, mens Montaigne vektlegger sterkt enheten av kropp og ånd (Auerbach 1988 s. 289).

Montaigne syntes store filosofisk-etiske tankesystemer smakte av menneskelig forfengeligheit (Souiller 1988 s. 41). Han var mot selv- og skråsikkerhet. Spesielt var han kritisk til skolastikken og dens dogmatisme (Souiller 1988 s. 187). Han ville unngå et lukket, filosofisk system, slik skolastikken var i middelalderen, der alt skal presses inn i en helhet. Han har front mot etablerte “sannheter”, dogmeapparater og autoriteter. En bakgrunn for Montaignes essays er autoriteter i krise, autoriteter som det har blitt vanskeligere å godta at sitter inne med sannheten (Charles 1995 s. 280). Hans egne essays ble ikke skrevet for å nå ut til menneskeheten i et evighetsperspektiv (Conche 1996 s. 60). Alle meninger må tas hensyn til, uansett hvor skandaløse, paradoksale eller fremmede de måtte være (Conche 1996 s. 145). Og alle mennesker kan være inkonsekvente. “Jeg har i mellomtiden oppdaget ...” skriver Montaigne og skammer seg ikke over å ha skiftet mening. Han vil heller ha ettertenksomhet enn raske verdidommer og bastante påstander (Zima 2012 s. 118). Han kan være motsetningsfull og inkonsekvent, og det må leseren bære over med.

“Hvert menneske bærer i seg formen til hele den menneskelige eksistens.” (Montaigne sitert fra Lanson og Tuffrau 1953 s. 147) Derfor kan man forstå andre – i både nåtid og fortid – gjennom å forstå seg selv. Også et enkelt liv uten besynderligheter og “glans”, rommer for Montaigne helheten av det menneskelige (Auerbach 1988 s. 281). Det er ikke hendelser, ry og ære som bestemmer det menneskelige, men menneskets åndelige, sjelelige eksistens. Det har vært hevdet at Montaigne gjør mennesket til alle tings målestokk, men et sted spør han seg om når han leker med sin katt, om det da ikke kan være slik at katten egentlig leker med han. “When I play with my cat, who knows if I am not a pastime to her more than she is to me?” (Montaigne sitert fra Bakewell 2011 s. 136) Dyr kan også være en målestokk i livet (Conche 1996 s. 36).

“Montaigne correctly guesses (as Sextus [Empiricus] did before him) that other animals see colours differently from humans. Perhaps it is we, not they, who see them ‘wrongly’. We have no way of knowing what the colours really are. Animals have faculties that are weak or lacking in us, and maybe some of these are essential to a full understanding of the world. ‘We have formed a truth by the consultation and concurrence of our five senses; but perhaps we needed the agreement of eight

or ten senses, and their contribution, to perceive it certainly and in its essence.’ ”
(Bakewell 2011 s. 129)

I essayet “Om forfengelighet” kommer Montaigne inn på hvor fort hans tekster kunne komme til å gå i glemmeboka: “Jeg skriver denne boken for få mennesker og for få år. Hadde det vært et stoff som fortjente varighet, måtte det vært overlatt til et mer uforanderlig språk [f.eks. latin].” (Montaigne 2008 s. 278) Beskjedenheten var stor. Han kalte essaysamlingene for “sammenraskinger” (“fagotage” på fransk). Skrivningen var en slags lekende-grublende diletantisme. Montaigne uttrykker beskjedenhet og selvironi, og en tilsynelatende uvitenhet (Auerbach 1988 s. 279). Han bruker flere steder nedsettende eller foraktfulle ord om sine egne oppfatninger, til de grader at han en gang sammenligner essayene med fordøyelsen til en gammel mann (Auerbach 1988 s. 277).

En smule ironi finnes det nesten overalt hos Montaigne, og noen ganger svært tydelig, men den demper ikke den spontane oppriktigheten hos forfatteren (Auerbach 1988 s. 294). Han kalte sin stil for “komisk og privat” (sikkert fra Auerbach 1988 s. 295).

Noen steder er det tydelig at Montaigne er stolt, særlig de gangene han skriver “jeg er den første som ...” (Auerbach 1988 s. 282). Han er stolt av å ha trent så dypt og grundig ned i sitt eget vesen, og er kun delvis ironisk når han skriver at når det gjelder akkurat dette objektet, er han “den klokeste mann på jord” (Auerbach 1988 s. 286). Selverkjennelse er den “vitenskapen” der mennesket kan nå lengst.

For Montaigne “var det *stilen* som var kjennetegnet for det egne, ikke filosofisk og historisk innsikt. Innsikt var felleseie, mens den personlige stilen vitnet om at “the strength and beauty of [the] mind” var særeie. [...] engasjert i en aldri hvilende samtale med tradisjonen han imiterer og annekterer fra” (Kathy Eden gjengitt fra *Morgenbladet* 7.–13. august 2009 s. 31).

Han mente at boka med essayene hadde formet han like mye som han hadde formet den (Auerbach 1988 s. 291-292). Det å reflektere over sitt eget liv bidrar til å utvikle ens personlighet. Montaigne skaper et selvportrett som aldri er avsluttet. Ikke bare ser han seg selv fra mange posisjoner og perspektiver, fra alle kanter, men selve objektet/selvet forandrer seg underveis. Hans perspektivering innebærer “seeing everything from a different angle – a trick Montaigne, in the *Essays*, would make his characteristic mode of thinking and writing.” (Bakewell 2011 s. 96) Selvportrettet kan dermed aldri bli annet enn en stor mengde skisser, for både maleren og modellen forandrer seg stadig underveis (Rousset 1995 s. 139). Montaigne deler seg likesom i to: den som observerer og den som blir observert. Om sin i opplevelse skrev han: “Verden er bare en gyngende i evig uro. Alt i den svaier uten opphør. [...] Jeg kan ikke holde fast på mitt emne, det virrer og sjangler rundt som i en medfødt rus. Jeg tar det for meg her og nå, slik det ter seg i det øyeblikk jeg er opptatt av det.”

“Montaigne himself remarked that he might not have written the *Essays* had this space not been opened in himself. Had he had ‘someone to talk to’, he said, he might only have published letters, a more conventional literary format.” (Bakewell 2011 s. 118)

“Even in his 1580 version, Montaigne was fascinated by his inner world: it was not in some adventurous late chapter, but in his first edition that he wrote: “I turn my gaze inward, I fix it there and keep it busy. Everyone looks in front of him; as for me, I look inside of me; I have no business but with myself; I continually observe myself, I take stock of myself, I taste myself ... I roll about in myself.” The image is intensely physical: one sees Montaigne rolling about in himself like a puppy in long grass. When he is not rolling, he *folds*. ‘I re-fold my gaze inward’ would be a more literal translation of the first sentence of this passage: *je replie ma veue au dedans*. He seems constantly to turn back on himself, thickening and deepening, fold upon fold. The result is a sort of baroque drapery, all billowing and turbulence.” (Bakewell 2011 s. 224)

Montaigne “quoted Pliny on the idea of attending to such elusive fragments: ‘each man is a good education to himself, provided he has the capacity to spy on himself from close up’. As Montaigne the man went about his daily life on the estate, Montaigne the writer walked behind him, spying and taking notes.” (Bakewell 2011 s. 31-32) “To quote Hugo Friedrich [...] Montaigne had a ‘deep need to be surprised by what is unique, what cannot be categorised, what is mysterious’. And of all that was mysterious, nothing amazed him more than himself, the most unfathomable phenomenon of all. Countless times, he noticed himself changing an opinion from one extreme to the other, or shifting from emotion to emotion within seconds.” (Bakewell 2011 s. 128)

“[T]he world becomes a vast multi-dimensional landscape in which every point of view must be taken into account. [...] Even for him, the discipline of attention required constant effort: ‘We must really strain our soul to be aware of our own fallibility.’ The *Essays* helped. By writing them, he set himself up like a lab rat and stood over himself with notebook in hand. Each observed oddity made him rejoice. He even took pleasure in his memory lapses, for they reminded him of his failings and saved him from the error of insisting that he was always right. There was only one exception to his ‘question everything’ rule: he was careful to state that he considered his religious faith beyond doubt. He adhered to the received dogma of the Catholic Church, and that was that.” (Bakewell 2011 s. 130)

Montaigne studerer seg selv, men ikke isolert fra tilfeldige betingelser og tilstander, og ikke for å finne et absolutt og stabilt selv. Tilfeldigheter må tas med, for et menneskes vesen forsvinner hvis det studeres uavhengig av livets forandringer rundt det (Auerbach 1988 s. 284). Han framstiller seg selv som “et vakkende vesen, et vesen som er underlagt verdens omskiftelighet og sin egen skjebne og sine indre

sinnsbevegelser; Montaignes tilsynelatende så lunefulle og planløse arbeidsmåte, som elastisk følger hans eget vesens forandringer, er i grunnen en streng eksperimentell metode, den eneste som passer til en slik gjenstand. Den som vil beskrive nøyaktig og saklig et objekt som stadig forandrer seg, må følge dets forandringer nøye og saklig; han må i et så høyt antall eksperimenter som mulig beskrive objektet i den tilstanden han har observert det, og kan på denne måten håpe på å få et helhetsbilde via omkretsen av mulige forandringer.” (Auerbach 1988 s. 277) Han reflekterer over at han når som helst kan forandre seg, bli annerledes enn han var tidligere, og se verden fra et annet perspektiv (Auerbach 1988 s. 272).

Montaigne skriver om livets fundamentale usikkerhet (Auerbach 1988 s. 295). For han er verden i konstant bevegelse og forandring – både gjennom måten som hele verden “vakler” framover på, og måten hver enkelt ting “vakler” på, ifølge Montaigne inklusiv pyramidene i Egypt (Auerbach 1988 s. 272). “The philosopher Maurice Merleau-Ponty called Montaigne a writer who put ‘a consciousness astonished at itself at the core of human existence’.” (Bakewell 2011 s. 37)

Essayet sår tvil, grunnleggende tvil. I litteraturforskeren Kjersti Bales bok *Tekstens temperering: Michel de Montaignes essayistiske fremstillingsmåte* (2003) beskrives dynamikken i Montaignes retoriske strategier. “Synspunkter og posisjoner blir først etablert, for så – ofte gjennom konkrete eksempler, små fortellinger og anekdoter – å dras i tvil. Det som i utgangspunktet fremstår som et eksempel på den regel essayet synes å fremsette, viser seg i realiteten å sette spørsmålsteget bak tesen. Likevel er eksempelet, eller kommentaren, sjelden for et egentlig motbevis å regne. Disse tekstsekvensene har enkelte ganger den effekt at de *både* kan betraktes som en bekreftelse av tesen *og* markere en usikkerhet. Eksempelet og kommentaren dobbeltseponeres, som Bale skriver et sted.” (fra en anmeldelse i *Morgenbladet* 19.–25. januar 2004 s. 36).

Montaigne ville unngå å bli stemplet som en pedant av sine lesere, derfor utelot han alle presise kildereferanser. Han ville ikke stille sine kilder til skue og prange med lærdom, og siterer derfor gjerne uten å nevne hvilken forfatter han gjengir – den dannede leser skulle selv skjønne hvor sitatet stammer fra (Raible 2006 s. 149). På 1600-tallet kritiserte filosofen Nicolas Malebranche sin landsmann Montaigne for å ha prøvd å innbille sine lesere at han var uvitende og hadde dårlig hukommelse, selv om han kunne sitere hundrevis av forfattere (Tournon 1989 s. 78).

Helt fra vuggen var Montaigne vant til å høre latin (Lacouture 1996 s. 21). Faren var den dominerende personen i hans liv som barn, og ville at sønnen skulle få latin som “morsmål” (eller “farsmål”, fransk hans morsmål). Først lot faren den lille gutten omgås bønder for å venne han til folket som levde ved godset, deretter anskaffet faren en tysk huslærer som bare snakket latin med barnet (Lanson og Tuffrau 1953 s. 144). Først da han var seks år gammel, fikk han lære fransk.

Faren og den tyske huslæreren forlangte at ingen av tjenerne skulle snakke annet enn latin til lille Michel, så tjenerne måtte lære seg litt latin (Tournon 1989 s. 11). En slik framgangsmåte skal Michels far ha fått inspirasjon til fra renessanse-humanisten Erasmus fra Rotterdam, som foreslo at latin på denne måten ble gjort til et barns morsmål, som dermed ville bli i stand til å kommunisere med alle menn av betydning i Europa. Da han var seks år gammel, kunne Michel de Montaigne snakke flytende latin, men til gjengjeld verken fransk eller den lokale franske dialekten. Det var dermed svært begrenset hvem han kunne snakke med i sine omgivelser (Tournon 1989 s. 11).

Montaigne “was not merely educated. He was made the object of an almost unprecedented pedagogic experiment. The unusual treatment began soon after his birth, when Micheau [kjælenavnet som faren ga han] was sent to live with a humble family in a nearby village. Having a peasant wet-nurse was normal enough, but Montaigne’s father wanted his son to absorb an understanding of commoners’ ways along with their breast-milk, so that he would grow up comfortable with the people who most needed a *seigneur*’s help. Instead of bringing a nurse to the baby, therefore, he sent the baby to the nurse, and left him there long enough to be weaned. Even at the christening, Pierre [dvs. Montaignes far] had ‘people of the lowliest class’ hold the infant over the font. From the start, Montaigne had the impression at once of being a peasant among peasants, and of being very special and different. This is the mixture of feelings that would stay with him for life. He felt ordinary, but knew that the very fact of realising his ordinariness made him extraordinary.” (Bakewell 2011 s. 52)

“Command of beautiful and grammatically perfect Latin was the highest goal of a humanistic education: it unlocked the door to the ancient world – considered the locus of all human wisdom – as well as to much of modern culture, since most scholars still wrote Latin. It offered entry to a good career: Latin was essential for legal and civil service. The language bestowed an almost magical blessing on anyone who spoke it. If you spoke well, you must be able to think well. Pierre wanted to give his son the best advantage imaginable: a link both to the lost paradise of antiquity and to a successful personal future. The *way* Pierre wanted Micheau to learn it also exemplified the ideals of the time. Most boys learned their Latin through painful effort at school, but the Romans had not done this: they spoke it as naturally as they breathed air. It was because moderns had to learn the language artificially that they were unable ever to match the ancients in wisdom or greatness of soul – or so went the theory.” (Bakewell 2011 s. 54)

“Back in his family home, little peasant Micheau was now to be brought up as a native speaker of Latin. Until now, the language he had heard most, in his foster home, would have been the local Périgord dialect. If he was old enough to eat his hosts’ food, he was old enough for his ear to become attuned to their language, although he was too young to speak it. He now had to leap from this to Latin, bypassing the language in which he would one day write: French. This was an

astounding project for anyone even to think of, let alone put into effect, and it presented a practical difficulty. Pierre himself had minimal command of Latin; his wife and the servants knew none at all. [...] Step one was to engage a tutor who, though no native, did have near-flawless Latin. Pierre found a German called Dr Horst, whose greatest qualification was having good Latin but almost no French, never mind Périgordian, so that he and young Micheau could communicate in only one way. Thus, from an early age – ‘before the first loosening of my tongue’, as Montaigne put it – Dr Horst or (in Latin) Horstanus became the most important person in his life. Step two was to ban everyone else in the household from speaking to Micheau in any living language. If they wanted to tell the boy to eat his breakfast, they had to do it using the Latin imperative and appropriate case-endings. They all duly set about learning a little, including Pierre himself, who worked to brush up his schoolboy knowledge. Thus, as Montaigne wrote, everyone benefited. ‘My father and mother learned enough Latin in this way to understand it, and acquired skill to use it when necessary, as did also the servants who were most attached to my service. Altogether, we Latinised ourselves so much that it overflowed all the way to our villages on every side, where there still remain several Latin names for artisans and tools that have taken root by usage. As for me, I was over six before I understood any more French or Périgordian than Arabic.’ Thus, ‘without artificial means, without a book, without grammar or precept, without the whip and without tears’, Montaigne learned a Latin as fine as that spoken by his tutor, and with a more natural flow than Horst could have managed. When he later encountered other teachers, they complimented him on a Latin that was both technically perfect and down-to-earth.” (Bakewell 2011 s. 53-54)

“Other aspects of Montaigne’s early life were governed by similar principles of ease. It was thought that ‘it troubles the tender brains of children to wake them in the morning with a start’, so Pierre had his son charmed out of bed like a cobra every day by the plangent sound of a lute or other musical instruments. Corporal punishment was almost unknown to him; in his entire boyhood, he was only twice struck with a rod, and then very gently. It was an education of ‘wisdom and tact’. [...] At the age of about six, the boy was abruptly removed from his unconventional hothouse and sent off to school like everyone else. [...] At first, Montaigne’s mastery of Latin got him quickly promoted to classes beyond his age group. But the bad influence of his less privileged classmates gradually destroyed his easy command of the language, so that – according to him – he left the school knowing less than when he arrived.” (Bakewell 2011 s. 55, 58 og 60) Men på skolen “Montaigne picked up rhetorical skills and critical habits of thought which he would use all his life. It was probably also here that he first encountered the idea of using ‘commonplace books’: notebooks in which to write down snippets one encountered in one’s reading, setting them in creative juxtaposition.” (Bakewell 2011 s. 61)

Farens latinferdigheter var mangelfulle, og moren snakket knapt nok latin. Montaigne skal ha hatt et kjølig forhold til moren (Lacouture 1996 s. 34). Noen

steder i essayene viser han tydelige fordommer mot kvinner (f.eks. i “Om vennskap”, der han hevder at kvinner har mindre åndelig/sjelelig kapasitet enn menn).

“If Montaigne’s peasant fostering had already set him apart from her [hans mor], this stage of his education emphasised that separation even further. They were now living in the same house, but linguistically and culturally they were on different planets. [...] Nor does he seem to think that the experiment was anything less than a huge success. In terms of making him a native Latinist, it did bear fruit in these early years, but the seeds of that fruit did not germinate further. Eventually, through lack of practice, he ended up on the same level as any other well-educated young nobleman. The language lurked deep within him, though. When his father fainted from a kidney-stone attack, decades later, Montaigne exclaimed in Latin as he caught him in his arms.” (Bakewell 2011 s. 56)

“[T]he essay ‘Of Education’ was more or less commissioned from him by a neighbour, the pregnant Diane de Foix, comtesse de Gurson, who wanted Montaigne’s opinion on how she should give her child (assuming it was a boy) the best start in life.” (Bakewell 2011 s. 57)

Som voksen ble han jurist og var dommer i mange år. Rettspraksisen og dommerembetet førte paradoksal nok til at han utviklet en skepsis til å felle endelige dommer. Han opplevde at mange juridiske avgjørelser var relativt tilfeldige og ikke sjelden direkte hasardiøse. Dømmekraften er et instrument som alltid kan forbedres.

Montaigne arbeidet i lange perioder i Bordeaux. “At first, Montaigne’s daily life involved the law more than politics. He worked primarily for the *Chambre des Enquêtes*, or court of inquiry, where his task was to assess civil cases too complex to be resolved immediately by the judges of the main court, the *Grand’ Chambre*. He would study the details, summarise them, and hand his written interpretation to the councillors. It was not up to him to pass judgment, only to sum things up intelligently and lucidly, and capture each party’s point of view. Perhaps this was where he first developed his feeling for the multiplicity of perspectives on every human situation, a feeling that runs like an artery through the *Essays*. [...] It was the commentaries Montaigne hated most, as he did secondary literature of any kind: “It is more of a job to interpret the interpretations than to interpret the things, and there are more books about books than about any other subject: we do nothing but write glosses about each other.” Rabelais had satirised the mountain of documents that piled up around every case: his character Judge Bridlegoose spent hours reading and pondering before making his final decisions by tossing dice, a method he found as reliable as any other.” (Bakewell 2011 s. 77)

Et tilfelle Montaigne arbeidet med i Bordeaux var da “a gang of killers confessed to a murder for which someone had already been tried and was about to be executed.

Surely this ought to mean a stay of execution? No, decided the court: that would set a dangerous precedent for overturning judgments. Montaigne was not the only one to call for legal reform in the sixteenth century. Many of his criticisms echoed those being put forward at the same time by France's enlightened chancellor, Michel de L'Hôpital, in a campaign which resulted in real improvements. Some of Montaigne's other arguments were more original and far-reaching. For him, the greatest problem with the law was that it did not take account of a fundamental fact about the human condition: people are fallible. A final verdict was always expected, yet by definition it was often impossible to reach one that had any certainty. Evidence was often faulty or inadequate, and, to complicate matters, judges made personal mistakes. No judge could honestly think all his decisions perfect: they followed inclinations more than evidence, and it often made a difference how well they had digested their lunch. This was natural and thus unavoidable, but at least a wise judge could become conscious of his fallibility and take it into account. He could learn to slow down: to treat his initial responses with caution and think things through more carefully. The one good thing about the law was that it made human failings so obvious: a good philosophical lesson. If lawyers were error-prone, so too were the laws they made, since they were human products. Again, that was a fact that could only be acknowledged and accommodated rather than changed. This sideways step into self-doubt, self-awareness and acknowledgement of imperfection became a distinctive mark of Montaigne's thought on all subjects, not just the law. It does not seem a great stretch to trace its initial sparks to those early years of experience in Bordeaux." (Bakewell 2011 s. 78)

Han skrev at "nettopp erkjennelsen av vår uvitenhet er det vakreste og sikreste beviset på dømmekraft som jeg vet om." (her sitert fra Zima 2012 s. 44) I essayet "Om erfaringen" kommer det fram av han oppfatter det store, nøye uttenkte franske rettssystemet, med utallige bestemmelser og paragrafer, som et system som ikke strekker til overfor virkelighetens kompleksitet. For forskjeller og mangfold gjennomtrenger virkeligheten.

"In writing about his experience as if he were a river, he started a literary tradition of close inward observation that is now so familiar that it is hard to remember that it *is* a tradition." (Bakewell 2011 s. 38)

Montaigne ble også borgermester i Bordeaux (i det sørvestlige Frankrike) og diplomat. Jean Lacouture kaller Montaigne for filosof-diplomat (1996 s. 283). "He found practical affairs a bore and avoided them as far as possible. [...] as a nobleman he was obliged to carry a sword, but there is no indication in the *Essays* that he unsheathed it very often. One contemporary, Brantôme, described Montaigne as 'dragging' the sword around town and suggested that he confine himself to carrying a pen." (Bakewell 2011 s. 45)

Han reiste mye, også utenlands. I essayet “Om forfengelighet” skrev Montaigne at på reise “har sjelen en kontinuerlig trang til å merke seg ukjente og nye ting; og jeg vet knapt noen bedre skole, som jeg ofte har sagt, til å forme livet enn å utsette seg uten stans for mangfoldet i så mange andre liv, fantasier og skikker, og la sjelen få smake en så ustanselig variasjon av naturens former.” (sitert fra Lacouture 1996 s. 201)

Hans privatliv var i perioder preget av at han var plaget av nyrestein. Han prøvde å finne så godt drikkevann at det kunne virke helbredende, og var i over et år på reise i Sveits, Tyskland og Italia på leting etter en helbredende kilde. I løpet av reisens 17 måneder drakk han både av alle kilder han kom forbi og “drakk” inntrykk. “Everything engaged Montaigne’s attention, or that of his secretary, who was writing at his direction. At an inn in Lindau, a cage full of birds ran along one entire wall of the dining room, with alleyways and brass wires so that the birds could hop from one end of the room to the other. In Augsburg, they met a group taking two ostriches on leashes as presents to the duke of Saxony.” (Bakewell 2011 s. 236)

Han var i Roma og møtte paven. “First Montaigne and one of his young travelling companions entered the room where the Pope was seated, and knelt to receive a benediction. They sidled along the wall, then cut across towards him; halfway there, they stopped for another benediction. Then they knelt on a velvet carpet at the Pope’s feet, beside the French ambassador, who was presenting them. The ambassador knelt too, and pulled back the Pope’s robe to expose his right foot, shod in a red slipper with a white cross. The visitors each bent towards this foot and kissed it; Montaigne noted that the Pope lifted his toes a little to make the kiss easier. [...] Gentle or not, this was the same Pope who had once struck medals and commissioned paintings to celebrate the St Bartholomew’s massacre.” (Bakewell 2011 s. 240) “Montaigne also witnessed an exorcism. The possessed man, who seemed almost comatose, was held down at the altar while the priest beat him with his fists, spat in his face, and shouted at him.” (Bakewell 2011 s. 241) Han kom tilbake til Frankrike da han fikk høre at innbyggerne i Bordeaux hadde valgt han til borgermester (Lanson og Tuffrau 1953 s. 146).

Fem av hans seks barn døde i ung alder. Døden er “uten tvil den mest bemerkelsesverdige hendelsen i menneskelivet” (2. bok, del 13; her sitert fra Conche 1996 s. 64).

Hans vin-slott “was often visited by itinerant performers: acrobats, dancers, trainers of performing dogs, and human ‘monsters’, all desperately trying to make a living by touring the country. Montaigne tolerated them, but remained unimpressed by clever-clogs displays such as that of a man who tossed grains of millet through the eye of a needle from a distance. He was more interested in novelties that meant something, such as the group of Tupinambá whom he met in Rouen. And he would travel considerable distances to investigate reports of anomalous births, like that of

a child who was born with a headless portion of another child attached to his torso. He visited a hermaphroditic shepherd in Médoc, and met a man without arms who could use his feet to load and fire a pistol, thread a needle, sew, write, comb his hair, and play cards. Like the millet-tosser, he survived by exhibiting himself, but Montaigne found him much more interesting. People spoke of ‘monsters’, he wrote, but such individuals were not contrary to nature, only to habit. Where real oddity was concerned, there was no doubt where Montaigne thought the prize should go: “I have seen no more evident monstrosity and miracle in the world than myself. We become habituated to anything strange by use and time; but the more I frequent myself and know myself, the more my deformity astonishes me, and the less I understand myself.” Thus the estate was a busy crossroads, traversed by streams of people in all directions. The atmosphere was more like that of a village than of a private home.” (Bakewell 2011 s. 172-173)

Montaigne var skeptiker (som stilte spørsmål ved det folk flest holdt for sant), og humanist (som søkte etter sannheter om menneskelivet og dets verdi). Et av hans mottoer var “Hva vet jeg?”. “That final coda – ‘though I don’t know’ – is pure Montaigne. One must imagine it appended, in spirit, to almost everything he ever wrote. His whole philosophy is captured in this paragraph.” (Bakewell 2011 s. 43) Montaigne var f.eks. åpen for at “ville indianere” kunne være klokere enn franskmenn, og han kritiserte behandlingen av indianerne i Mexico og Peru som inhuman. “Once, being lucky enough to meet a group of Tupinambá people brought over by French colonists from Brazil, he listened eagerly to their answers when they were asked what they thought of France.” (Bakewell 2011 s. 70)

“Like many of his generation, Montaigne had a fascination with all things American combined with cynicism about colonial conquest. He treasured what he remembered of his conversation with the Tupinambá – who had travelled to France in one of Villegaignon’s returning ships – and collected South American memorabilia for his cabinet of curiosities in the tower: ‘specimens of their beds, of their ropes, of their wooden swords and the bracelets with which they cover their wrists in combats, and of the big canes, open at one end, by whose sound they keep time in their dances’. Much of this probably came from a household servant who had lived for a time in the Villegaignon colony. The same man introduced Montaigne to sailors and merchants who could further feed his curiosity. He was himself ‘a simple, crude fellow’, but Montaigne believed this made him an excellent witness, for he was not tempted to embroider or over-interpret what he reported.” (Bakewell 2011 s. 184)

“When speaking to the Brazilian Indians in Rouen, he was struck by how they spoke of men as halves of one another, wondering at the sight of rich Frenchmen gorging themselves while their ‘other halves’ starved on their doorstep.” (Bakewell 2011 s. 179)

Montaigne åpner perspektivet for det Andre: andre personer, kulturer, trosforestillinger osv. (Lacouture 1996 s. 33). Han advarer mot å dømme andre med seg selv som målestokk eller å anta at noe er umulig fordi man ikke selv kan forestille seg det, eller fordi det ikke kan foregå etter den moralen som råder i ens eget samfunn (Auerbach 1988 s. 288). “ ‘Forget much of what you learn’ and ‘Be slow-witted’ became two of Montaigne’s best answers to the question of how to live. They freed him to think wisely rather than glibly; they allowed him to avoid the fanatical notions and foolish deceptions that ensnared other people; and they let him follow his own thoughts wherever they led – which was all he really wanted to do.” (Bakewell 2011 s. 73)

“Renaissance readers fetishised extreme states: ecstasy was the only state in which to write poetry, just as it was the only way to fight a battle and the only way to fall in love. In all three pursuits, Montaigne seems to have had an inner thermostat which switched him off as soon as the temperature rose beyond a certain point. This was why he so admired Epaminondas, the one classical warrior who kept his head when the sound of clashing swords rang out, and why he valued friendship more than passion. ‘Transcendental humours frighten me,’ he said. The qualities he valued were curiosity, sociability, kindness, fellow-feeling, adaptability, intelligent reflection, the ability to see things from another’s point of view, and ‘goodwill’ – none of which is compatible with the fiery furnace of inspiration. Montaigne even went so far as to claim that true greatness of the soul is to be found ‘in mediocrity’ – a shocking remark and even, paradoxically, an extreme one. Most moderns have been so trained to regard mediocrity as a poor, limited condition that it is hard to know what to think when he says this. Is he playing games with the reader again, as some suspect he does when he writes of having a bad memory and a slow intellect? Perhaps he is, to some extent, yet he seems to mean it too. Montaigne distrusts godlike ambitions: for him, people who try to rise above the human manage only to sink to the subhuman.” (Bakewell 2011 s. 200)

Han tenkte radikalt forskjellig fra de fleste i sin egen samtid da han hevdet at grusomme og forræderske handlinger mot indianerne i den nye verden må fordømmes moralsk – av humanistiske grunner snarere enn religiøse eller politiske (Conche 1996 s. 155). Hvert menneske rommer hele menneskeheten i seg. Det å sette seg selv i sentrum i tekstene er å sette enkeltmennesket (som subjekt og objekt) i sentrum. Dette er tydelig en humanistisk agenda.

Private og personlige hendelser er mer interessante enn politiske begivenheter, og det trengs ikke engang at disse private hendelsene faktisk har funnet sted, så lenge de kunne ha skjedd, altså at de er innenfor menneskets store mulighetsområde (Auerbach 1988 s. 288).

Tekstene kan oppfattes som kultur- og samfunnskritikk gjennom å vurdere sannhetsgrader. Montaigne ønsket toleranse, forkastet tortur og annen grusomhet, var motstander av tyranni, latterliggjorde begrepet “primitiv”, og åpnet seg

nysgjerrig for alle kulturelle impulser. “Det finnes ikke noe som er så ekstremt at det ikke praktiseres av en eller annen nasjon” (Montaigne sitert fra Conche 1996 s. ix). Universet består for Montaigne av uoverskuelig mange forskjellige verdener (Conche 1996 s. 37).

Virginia Woolf's ektemann Leonard Woolf skrev i sine memoarer om hvor viktig Montaignes essay “Om grusomhet” er. Ifølge Woolf var Montaigne “the first person in the world to express this intense, personal horror of cruelty. He was, too, the first completely modern man.” (sitert fra Bakewell 2011 s. 180)

Selv om han var han katolikk (og en gang var i audiens hos paven), respekterte Montaigne at hans brødre og en av hans søstre konverterte til protestantismen (Lacouture 1996 s. 156). I Italia var han en gang til stede ved en jødisk omskjæringsseremoni (Lacouture 1996 s. 200). En av grunnene til hans toleranse er at Montaigne plasserer menneskene så langt nede under Gud at den enorme avstanden mellom det guddommelige og det menneskelige, med den menneskelige skrøpeligheit, blir en unnskyldning for å leve uten å la Gud angå hverdagslivet direkte (Conche 1996 s. 19). Livet kan leves på menneskets egne premisser, og det religiøse reduseres til det å overholde bestemte ritualer og seremonier. For Montaigne er universet, inklusiv Guds vilje og sannheten, underlagt menneskelig vurderingsevne, altså ikke noe objektivt (Tournon 1989 s. 83). Han prøvde å tenke utenfor religiøse baner, og foregriper dermed de kommende århundrenes sekulariseringsprosesser (Zima 2012 s. 36). Han visste at mye som i hans tid var vanlige trosforestillinger, i framtiden ville bli oppfattet som eventyr.

“Montaigne paid little attention to theology: he was immersed in his classical reading and, as usual, seemed to forget the Christian angle. For him, in any case, the true difficulties were psychological rather than moral. Or if they were moral, it was in the broader sense of that term used in classical philosophy, where it did not mean following precepts but knowing how to make just and intelligent decisions in real life. [...] he deplored the holy zeal of religious fanatics, who believed that God demanded such extreme, unreasoning violence as proof of devotion.” (Bakewell 2011 s. 177)

Sett fra jordelivet er det store forskjeller mellom høy og lav, kvinne og mann, lykke og ulykke osv., men sett fra evighetens perspektiv er forskjellene knapt synlige:

Den 28. februar 1571 besluttet Montaigne seg for å forandre livet sitt på en så drastisk måte at han lot denne teksten bli skrevet på en vegg i tårnet sitt (originalen er på latin med blokkbokstaver): “In the year of Christ 1571, at the age of 38 years, on the eve of the calends of March [i.e. the last day of February], the anniversary of his birth, Michel de Montaigne, bored for a long time by his bondage at the Court of Parliament [in Bordeaux, where he served as an officer preparing case summaries for the magistrates] and by his public duties, still feeling full of energy, came to rest on the bosom of the learned virgins [i.e. the Muses] in calm and serenity; he will spend there the remaining days of his life.” (her sitert fra <https://wordscene.wordpress.com/2013/10/18/looking-at-the-world-from-the-tower-visiting-montaigne/>; lesedato 21.10.22)

“When his thirty-eighth birthday came around, he marked the decision almost a year after he had actually made it – by having a Latin inscription painted on the wall of a side-chamber to his library: “In the year of Christ 1571, at the age of thirty-eight, on the last day of February, anniversary of his birth, Michel de Montaigne, long weary of the servitude of the court and of public employments, while still entire, retired to the bosom of the learned Virgins [the Muses], where in calm and freedom from all cares he will spend what little remains of his life now more than half run out. If the fates permit he will complete this abode, this sweet ancestral retreat; and he has consecrated it to his freedom, tranquillity, and leisure.” From now on, Montaigne would live for himself rather than for duty.” (Bakewell 2011 s. 24) “After his retirement, he chose one of two towers at the corners of his château complex to be his all-purpose retreat and centre of operations; the other tower was reserved for his wife [...] The main building has gone now. It burned down in 1885, and was replaced by a new building to the same design. But, by

good fortune, the fire did not touch Montaigne's tower [...] The shelves presented all Montaigne's books to his view at a single glance: a satisfying sweep. He owned around a thousand volumes by the time he moved into the library, many inherited from his friend La Boétie, others bought by himself. It was a substantial collection, and Montaigne actually read his books, too. [...] Also around the room were Montaigne's other collections: historical memorabilia, family heirlooms, artefacts from South America. [...] The South American collection was built up from travellers' gifts; it included jewellery, wooden swords, and ceremonial canes used in dancing." (Bakewell 2011 s. 26-28)

Om vennskapet med Étienne de La Boétie skrev Montaigne at "Our friendship has no other model than itself, and can be compared only with itself." (siteret fra Bakewell 2011 s. 94) La Boétie "wrote a sonnet making it clear what he thought Montaigne needed by way of self-improvement. Instead of a perfect Montaigne frozen in memory, the sonnet captures a living Montaigne in the process of transition. It is by no means certain that this flawed character will ever make anything of himself, especially if he continues to waste his energies partying and flirting with pretty women. [...] In his sonnet, La Boétie expressed the hope that his and Montaigne's names would be paired for all eternity, like those of other 'famous friends' throughout history: he got his wish. They seemed to think of their relationship above all by analogy with one particular classical model: that of the philosopher Socrates and his good-looking young friend Alcibiades – to whom La Boétie overtly compared Montaigne in his sonnet." (Bakewell 2011 s. 91-92)

Montaigne "hoped to emulate Socrates's policy of forbearance and humour, and liked the reply he gave when Alcibiades asked him how he stood the nagging. One gets used to it, said Socrates, as those who live close to a mill do to the sound of the water-wheel turning. Montaigne also liked the way Socrates adapted the experience as a philosophical 'trick' for his own spiritual improvement, using his wife's bad temper for practice in the art of enduring adversity." (Bakewell 2011 s. 157)

Montaigne "enjoyed following pointing fingers around a page of Plutarch, yet he claimed to be exasperated by much literary interpretation. The more a critic works on a text, he said, the less anyone understands it. 'The hundredth commentator hands it on to his successor thornier and rougher than the first one had found it.' Any text can be turned into a jumble of contradictions: "See how Plato is moved and tossed about. Every man, glorying in applying him to himself, sets him on the side he wants. They trot him out and insert him into all the new opinions that the world accepts." [...] "I have read in Livy a hundred things that another man has not read in him. Plutarch has read in him a hundred besides the ones I could read, and perhaps besides what the author had put in." " (Bakewell 2011 s. 314-315)

Montaigne hevdet at han likte seg minst like godt blant bøker som blant mennesker. Hans bibliotek omfattet omtrent ett tusen bind (François Roudaut i <http://babel.revues.org/1965>; lesedato 10.04.15). Takbjelkene i hans bibliotek og skrivestue var

dekorert med sitater og sentenser fra forskjellige forfattere, som inspirasjon og hyllest. Det var til sammen 57 sitater i taket, og det var bare “Hva vet jeg?” han hadde funnet på selv. De andre var fra antikke moralfilosofier og skeptikere. Det mest markante trekket ved de forskjellige sitatene er skeptisisme. Fra filosofen Sextus Empiricus er det flere sitater som understreker tvil og usikkerhet, f.eks. “Det kan hende, eller ikke hende”, “Jeg utsetter min dom” og “Til ethvert resonnement finnes det et kontrasterende og like sterkt resonnement” (siteret fra Lacouture 1996 s. 155). Nærmest Montaignes skrivepult var det en sentens av den romerske dramatiker Terentius: “Jeg er et menneske og jeg tror ikke at noe menneskelig er meg fremmed” (Lacouture 1996 s. 156). Sentensene er skrevet både med greske og latinske bokstaver, avhengig av hvem som siteres. I dette rommet i et tårn på sitt gods vandret Montaigne stadig rundt: “Min ånd beveger seg ikke hvis ikke bena gjør det,” skrev han. Lesingen av antikke forfattere ledet for Montaigne til studiet av seg selv, fordi alle skrev om Mennesket (Schnyder 2007 s. 50). Det har blitt lagt en symbolsk betydning i at Montaigne befant seg i tredje og øverste etasje av sitt tårn, der han hadde overblikk *over* kapellet som lå nedenfor (Rieger 2002 s. 90).

Pyrrhonisme var en filosofisk retning kjent for sin skeptisisme. Retningen “deal with all the problems life can throw at them by means of a single word which acts as shorthand for this manoeuvre: in Greek, *epokhe*. It means ‘I suspend judgement’. Or, in a different rendition given in French by Montaigne himself, *je soutiens*: ‘I hold back.’ ” (Bakewell 2011 s. 124) “All I know is that I know nothing, and I’m not even sure about that.” (Montaigne siteret fra Bakewell 2011 s. 123) Montaigne “had a series of medals struck in 1576, featuring Sextus’s magic word *epokhe* (here appearing as *epekho*), together with his own arms and an emblem of weighing scales. The scales are another Pyrrhonian symbol, designed to remind himself both to maintain balance, and to weigh things up rather than merely accepting them.” (Bakewell 2011 s. 127)

“The château became the head office of a fairly large wine-producing business, yielding tens of thousands of litres of wine per year.” (Bakewell 2011 s. 40)

“In the side-chamber, along with the inscription celebrating his retirement, he had floor-to-ceiling murals painted. These have faded, but, from what remains visible, they depicted great battles, Venus mourning the death of Adonis, a bearded Neptune, ships in a storm, and scenes of bucolic life – all evocations of the classical world. In the main chamber, he had the roof beams painted with quotations, also mostly classical. This, too, was a fashion, though it remained a minority taste.

Only one thing is certain: that nothing is certain
And nothing is more wretched or arrogant than man. (Pliny the Elder)

[...]

How can you think yourself a great man, when the first accident that comes along can wipe you out completely? (Euripides)

[...]

There is no more beautiful life than that of a carefree man;
Lack of care is a truly painless evil. (Sophocles)

The beams form a vivid reminder of Montaigne's decision to move from public life into a meditative existence" (Bakewell 2011 s. 28-29)

Montaigne siterer det antikke, filosofisk-vitenskapelige diktet *Om tingenes natur* av Lukrets over hundre ganger i sine essays. Og han skrev selvbevisst: "I have read in Livy a hundred things that another man has not read in him." (Montaigne sitert fra Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 197) Lesing er en prosess som "Montaigne represented as a tennis match between writers and readers" (Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 198). Montaigne kan sies å utforske sin samtid i lys av antikkens filosofer.

En tankestruktur av typen "X mener at, mens jeg mener at" hos Montaigne sidestiller ulike synspunkter, en sammenstilling uten faste autoriteter og der meningene brytes her og nå (Charles 1995 s. 283).

I tillegg til å være skeptiker og "relativist", har noen oppfattet Montaigne som hedonist (nytellesmenneske), på grunnlag av hans livsførsel og fordi han skrev at "det siste målet med alle våre gjøremål, det er vellysten" (sitert fra Lacouture 1996 s. 63). Livsglede var et høyt prinsipp for han (Lacouture 1996 s. 166). Han søkte en "lykkens filosofi" (Lanson og Tuffrau 1953 s. 143). Han ville at hans lesere skulle gjøre seg fri fra det som hemmer livsglede og selvrefleksjon (Auerbach 1988 s. 295).

I antikken hadde de filosofiske retningene som Montaigne beundret alle "the same aim: to achieve a way of living known in the original Greek as *eudaimonia*, often translated as 'happiness', 'joy', or 'human flourishing'. This meant living well in every sense: thriving, relishing life, being a good person. They also agreed that the best path to *eudaimonia* was *ataraxia*, which might be rendered as 'imperturbability' or 'freedom from anxiety'. *Ataraxia* means equilibrium: the art of maintaining an even keel, so that you neither exult when things go well nor plunge into despair when they go awry." (Bakewell 2011 s. 109)

Det har blitt hevdet at Montaigne ikke har sans for det tragiske i livet – til det er han for usentimental, for ironisk og for livsglad (Auerbach 1988 s. 296). Han erfarte en slags likevekt i livet som helhet som ikke lot seg forene med en grunnleggende tragisk livsopplevelse. Men det er noen paradoksale trekk ved hans skriving; han har blant annet blitt kalt "en pasifist fascinert av krigen" (Lacouture 1996 s. 123).

Montaigne kan kalles kulturrelativist fordi mye ved menneskelig oppførsel som andre tilskrev naturen, av han ble oppfattet som kulturelt skapte vaner og skikker. Også samvittighet og moralske målestokker mente han at er kulturavhengige.

Montaigne oppfattet det derfor som umulig å kjenne sannheten om mennesket, vår essens (Conche 1996 s. 2). Bare av Gud kan Sannheten om mennesket erkjennes. Menneskelige sannheter kan reduseres til menneskers meninger (Conche 1996 s. 22). Alt er foranderlig og menneskelivet består av vakling (Conche 1996 s. 13). Alt i livet kan tolkes på tusenvis at forskjellige måter (Conche 1996 s. 17).

I et essay om antakelser skriver han: “[F]or in my study, the subject of which is man, finding so great a variety of judgments, so profound a labyrinth of difficulties, one upon another, so great diversity and uncertainty, even in the school of wisdom itself, you may judge, seeing these people could not resolve upon the knowledge of themselves and their own condition, which is continually before their eyes, and within them, seeing they do not know how that moves which they themselves move, nor how to give us a description of the springs they themselves govern and make use of, how can I believe them about the ebbing and flowing of the Nile?” (2. bok, del 17; Conche 1996 s. 18).

Montaignes essay om blant annet avvising av demoner og annen overtro, skal ha hatt direkte virkninger i samtiden. Montaigne skal ha klart å redde 14 mennesker anklaget for trolldom i byen Tours i 1590 (Lacouture 1996 s. 161). Han gikk inn for universell toleranse (Lanson og Tuffrau 1953 s. 153).

En tysk litteraturforsker har hevdet at det for Montaigne bare finnes individer, mens menneskeheten er en abstraksjon (Zima 2012 s. 43). Montaigne skal ha tilegnet seg ideen til den engelske filosofen William of Ockham – den såkalte nominalismen – om at allmennbegrepene (“universalia”) ikke viser til noe som eksisterer, men bare er navn (Zima 2012 s. 43).

“Classical rhetorical conventions had allowed for the difference in tone between addressing a large assemblage in a public arena, where strong lungs and broad strokes were required, and pleading a case in a courtroom, which called for careful attention to detail and a more soft-spoken, closely argued, intimate approach. But no precedent existed for addressing a large crowd of people who were not gathered together in one place but were scattered in separate dwellings and who, as solitary individuals with divergent interests, were more receptive to intimate interchanges than to broad-gauged rhetorical effects. Perhaps the most ingenious solution devised to meet the new situation was the informal essay which was first successfully used by Montaigne. Montaigne’s special gift for achieving an intimate relationship with his many unknown readers has often been noted [...] The state of being he portrayed – idiosyncratic, volatile, involved with trivial concerns – contrasted in every way with the fixed norms and forms conveyed by other books.” (Eisenstein 1979 s. 230-231)

“By presenting himself, in all modesty, as a unique individual and by portraying with loving care every one of his peculiarities, Montaigne brought this private self out of hiding, so to speak. He displayed it for public inspection in a deliberate way

for the first time. By drawing on a recently recovered sceptical tradition, he gave his idiosyncrasies a respectable classical ancestry; as a consummate literary artist, he endowed them with the lustre of lasting fame. He also established a new basis for achieving intimate contact with unknown readers who might admire portraits of worthy men from a distance but felt more at home when presented with an admittedly unworthy self. Above all he provided a welcome assurance that the isolating sense of singularity which was felt by the solitary reader had been experienced by another human being and was, indeed, capable of being widely shared.” (Eisenstein 1979 s. 231)

Montaigne foretrakk alltid å legge noe til framfor å trekke fra noe (Souiller 1988 s. 147). Han skrev på essayene sine i 20 år. Første bind av essayene ble publisert i Bourdeaux i 1580, nesten ni år etter at han hadde begynt en systematisk forberedelse til å utgi tekstene (Lacouture 1996 s. 156-157). Etter trykkingen ble verket raskt kjent. Kong Henri 3. roste det. Essayene ble også kjent i utlandet.

“Even among earlier generations, his talk of buttocks, cracks and tools had occasionally bothered people. Lord Halifax, the dedicatee of an English translation in the seventeenth century, remarked: ‘I cannot abide that, after having discoursed of the exemplary life of a holy man, he should immediately talk as he does of cuckoldom and privy-parts, and other things of this nature ... I wish he had left out these things, that ladies might not be put to the blush, when his Essays are found in their libraries.’ This last part seems ironic, since Montaigne had joked that the risqué parts of his final volume would get his book out of the libraries and into ladies’ boudoirs, where he would rather be. [...] A typical sanitised *Essays* appeared in England in 1800, recast for a female audience by an editor who called herself ‘Honorina’. Her *Essays, Selected from Montaigne with a Sketch of the Life of the Author* took the standard English translation of the day, that of Charles Cotton, and cut it down to produce the perfect Montaigne for the coming century, purged of anything distressing or confusing. [...] confronted with a twenty-page Montaigne ramble, a bold redactor such as ‘Honorina’ could cut it down to two pages which – un-Montaignean notion! – seemed to address the point announced in the title. [...] While the *Essays* remained on the *Index*, remixes and remakes were the only form in which the book could be published in France. The market was therefore flooded with slim, uncredited Montaignes, or with works whose titles evoked purified essences: *L’Esprit des Essais de Montaigne* (The Spirit of the Essays of Montaigne), or *Pensées de Montaigne* (Thoughts of Montaigne). This last purged him so thoroughly that the book runs only to 214 small pages [...] Montaigne’s ‘spirit’ resides in the very bits editors are most eager to lose: his swerves, his asides, his changes of mind, and his restless movement from one idea to another. No wonder he himself was driven to say that ‘every abridgement of a good book is a stupid abridgement’.” (Bakewell 2011 s. 256-257 og 308-310)

I 1595 kom det en fullstendig utgave av essayene, utgitt i Paris, og samme år en sensurert utgave, utgitt i Lyon (der bl.a. essays som var skeptiske til reformasjonen, eller som var “usedelige”, var fjernet) (Tournon 1989 s. 163).

Briten John Florio oversatte noen Montaigne-essay til engelsk i 1603. I Italia ble han mottatt ærefullt på sine reiser i egenskap av forfatter av *Essais* (Lacouture 1996 s. 160). Den fullstendige utgivelsen av essayene kom posthumt, og hans enke var en av dem som la ned mye arbeid i publiseringen (Lacouture 1996 s. 316).

Montaignes essays ble satt på index i 1676, den katolske oversikten over forbudte bøker, fordi tvil ble betraktet som en form for fornektelse (Tournon 1989 s. 167).

“Some might question whether there is still any need for an essayist such as Montaigne. Twenty-first-century people, in the developed world, are already individualistic to excess, as well as entwined with one another to a degree beyond the wildest dreams of a sixteenth-century wine-grower. His sense of the ‘I’ in all things may seem a case of preaching to the converted, or even feeding drugs to the addicted. But Montaigne offers more than an incitement to self-indulgence. The twenty-first century has everything to gain from a Montaignean sense of life, and, in its most troubled moments so far, it has been sorely in need of a Montaignean politics. It could use his sense of moderation, his love of sociability and courtesy, his suspension of judgement, and his subtle understanding of the psychological mechanisms involved in confrontation and conflict. It needs his conviction that no vision of heaven, no imagined Apocalypse, and no perfectionist fantasy can ever outweigh the tiniest of selves in the real world. It is unthinkable to Montaigne that one could ever ‘gratify heaven and nature by committing massacre and homicide, a belief universally embraced in all religions’. To believe that life could demand any such thing is to forget what day-to-day existence actually is.” (Bakewell 2011 s. 327)

En sommer med Montaigne (på norsk 215) er en samling kåserier. “Den franske litteraturprofessoren Antoine Compagnon fikk i oppdrag å kåsere om Michel de Montaigne på radio. Sett gjennom hans briller blir over 400 år gamle essays forvandlet til skinnende små selvhjelpsmanualer. [...] Montaignes essays tilbyr små innføringer i de fleste av livets områder. Han filosoferer rundt hvordan vi skal omgås andre, om aldring, kjønnsdrift og død. Samtale versus enetale. Ensomhet versus fellesskap. Skal vi forandre på noe, eller skal vi la tingene være som de er? Er uvirksomhet et gode eller et onde? Slik fremstår Montaigne når han blir formidlet, fortolket og forklart og ikke minst aktualisert for vår tid. [...] Antoine de Compagnon viser at Montaigne i dag kan tjene som en form for selvhjelpstekster for mennesker som ikke føler seg helt utlærte i kunsten å te seg i verden.” (Knut Hoem i https://www.nrk.no/kultur/bok/anmeldelse-av-_en-sommer-med-montaigne_-av-antoine-compagnon-1.12488002; lesedato 21.06.16)

Ifølge amerikaneren Adam Gopniks bok *A Thousand Small Sanities: The Moral Adventure of Liberalism* (2019) stammer liberalismens “dypest sett fra den franske 1500-tallsforfatteren Michel de Montaigne [...] Sjangeren og tenkemåten han fant opp, essayet, har gitt liberalismen dens sjel. Det handler om å forsøke, om å våge å feile og om å sette seg i den andres, den lidendes, sted.” (*Morgenbladet* 28. juni–4. juli 2019 s. 33)

Andre essayister

Den engelske parlamentariker og forfatteren William Cornwallis skrev blant annet *Essayes of Certain Paradoxes* (1616). Han “published sequences of *Essayes* in 1600, 1601, 1616 and 1617, exploring such topics as ‘Of Sleepe’, ‘Of Discontentments’, ‘Of Fantasticknesse’, ‘Of Alehouses’ and ‘Of the Observation, and Use of Things’. [...] Sir Thomas Browne, who produced essayistic investigations into medicine, gardens, burial methods, imaginary libraries and much more in a convoluted baroque style” (Bakewell 2011 s. 281).

Den tyske forfatteren Christoph Stählin har gitt ut boka *Essays om smak, humor, adel, kyss og andre ting mellom poesi, historie og fysikk* (1992). Den britiske historikeren Simon Schama har samlet personlige essays i boka *Scribble, Scribble, Scribble: Writing on Politics, Ice Cream, Churchill and My Mother* (2010), som blant annet handler om hans reiser, hans familie og egne idiosynkrasier (dvs. det personlig særegne).

I den tyrkiske forfatteren Orhan Pamuks essaysamling *Andre farger* (1999, på norsk 2009) forteller Pamuk “om sin egen hverdag: om å søke et nytt pass, om slektninger som dør, om forholdet til datteren Rüya, om å slutte å røyke, om filmer han liker, om ensomhet og lykke, om sin frykt og sin sosiale paranoia. Han klipper fra sine egenillustrerte notatbøker og viser nye sider av talentet sitt” (fra Gyldendals årskatalog 2009).

Ole Robert Sundes *Jeg er et vilt begrep: Essays* (2007) inneholder tekster som kan kalles “lesefrukter, men samtidig det Sunde et sted kaller “tanketurer” – ofte forflytter han seg også fysisk. Sunde er, sitt utpreget aristokratiske ståsted til tross, ingen bombastisk forfatter. Essayene hans er i sannhet “forsøk” – ofte fruktbare: Forsøk på å tenke, se, lytte, lukte og smake og formulere tankene og sanseintrykkene i skrift. Sunde skriver noe, for så å motsi seg selv og påstå noe annet, og er med sine utprøvinger kritisk til alskens skråsikre, reduserende fortolkninger. Øystein Rottum har kalt det “undringens modus”.” (*Dagbladet* 21. januar 2008 s. 38)

Sundes essaysamling *Verden uten ende* (2014) ble i en anmeldelse med tittelen “En høyere grad av forvirring” knyttet direkte til Montaigne: “I likhet med et av sine mange forbilder, den franske tårntenkeren Montaigne, søker Sunde med sine essays utover forventningen om å yte det gitte emnet såkalt rettferdighet. [...] Når

emnetilfanget i en essaysamling av Ole Robert Sunde skal beskrives, er det fristende å gjøre som Gyldendal på vaskeseddelen til hans seneste utgivelse: ty til den langfattede oppramsingen. Den overveldende bredden i de kunstuttrykk, kulturelle fenomener, historiske viderverdigheter, personlige minner, tale-, skrive- og tenkemåter han behandler, ser ved første øyekast ut til å være det karakteristiske ved Sundes essayistikk. [...] I de lange, snirklede setningene er det at Sunde er seg selv fullt ut. Med tilsynelatende endeløse perioder, stykket opp av tallrike kommaer, tankestreker og forfatterens kjære semikolon, vikles tanken ut. De mange innskuddene mimer intellektets uregjerlige impulsivitet, alltid vandrende langs åpenbare eller mer uransakelige veier. Et ikke tilfeldig valgt eksempel, som samtidig berører essayenes forehavende, er på sin plass: “[H]va skulle ellers litteraturen drømme om, annet enn at det [gamle sporet] fortsetter, ordrikt, for min del, til og med oppstyttet, lurvete, med lange kantete setninger, uaktet hva det nå skal kunne benevnes; kunstferdig, labyrintisk, som “en høyere grad av forvirring”, kanskje “stamming”, hvorfor ikke, som blir det opphakkete sporet etter Montaigne, borte, uborte, eller utspredd som Heraklits fragmenter, gjenfunnet, mener de kloke hodene, i andres bøker som sitater, som rester av store verk, du verden som jeg nå har glemt meg bort; dette er ikke engang fallrepet; jeg er rett og slett på vei over i noe annet.” [...] I en av passusene om Montaigne siteres den franske helten på at “det finnes ikke et emne så frivolt at det ikke fortjener plass i dette sammensuriet”.” (*Morgenbladet* 18.–24. juli 2014 s. 34)

Agnes Ravatn skriver i essaysamlingen *Stillstand: Sivilisasjonskritikk på lågt nivå* (2009) om steder i det norske samfunnet som vanligvis ikke blir kommentert, f.eks. tingretten, babykino, talerstolen på 17. mai (å være taler uten å ha noe spesielt på hjertet), Rorbua i Tromsø etter at NRK er ferdig med å filme osv. Ifølge baksideteksten på boka er essayene “frå stader og situasjonar der ingenting skjer”, men stedene beskrives med humor, selvironi og med tallrike referanser til litteratur og teori. “Ravatn er frekk, lur, observant og morosam og avslører uvesentlege detaljar om folk du ikkje visste at du var interessert i å vite meir om” skrev en anmelder i *Dagsavisen* (nettversjonen 29. mai 2009).

I en anmeldelse av Nina Witoszeks essaysamling *Verdens beste land* (2009) ble forfatteren og boka karakterisert slik: “Witoszek er en akrobat av en essayist. Teksten hopper og spretter av gårde, fylt opp med alle slags freidige innfall og generaliserende påstander. [...] Teksten [er] på sitt beste en kontrollert flom av assosiasjoner og ganske viltre innfall i alle mulige retninger, og mot hvem som helst.” (*Morgenbladet* 22.–28. mai 2009 s. 35)

I *Essays i utvalg* (2012) bruker Stig Sæterbakken “formen til å føle seg fram, med utprøvende tankesprang, omformuleringer, innsirklinger, og spørsmål. Slik blir utfordringen hele tiden gitt videre til hans egne lesere, om å gå forfatteren i møte, og fortsette videre der han slipper, dit noe fortsatt står på spill, dit slaget fortsatt pågår.” (*Dagbladet* 5. mars 2012 s. 38)

Elin Ørjasæters bok *Det glade vanvidd* (2011) ble i en anmeldelse karakterisert som inkonsekvent på både en positiv og negativ måte. “Inkonsekvens kan også være et stygt ord for å ha flere tanker i hodet på en gang, og det er Ørjasæter uhyre god til. På den ene siden gidder hun ikke et øyeblikk jatte med på den i næringslivskretser utbredte holdningen at norsk økonomi trenger innvandring. I stedet for festtalene går hun til forskning som viser at innvandringen er en enorm kostnad som vokser i retning det umulige, ikke minst fordi så mange innvandrere havner på trygd lenge før de har begynt å betale noe som ligner på en tilsvarende trygdeavgift. Men samtidig som hun er oppgitt og får en “nummen følelse” over svindel og pengehjemsendelse i innvandremiljøer, spør hun om det ikke i et større perspektiv kan være like greit at pengene “kommer til nytte som en nybygd villa i en landsby i Punjab enn som nok et flislagt bad med varmekabler i Kvæningen”. Dette er neppe en holdning som får høy score i Kvæningen. Eller i Distrikts-Norge generelt, hvor man allerede synes det er ille nok at Oslo stikker av med feite andeler av verdiskapningen deres. Her kommer bærumsjenta Ørjasæter og vil at Punjab skal få en bit også? Skal man først få noe ut av å trække på ømme tær, blir det mer fart i det med tilløp og stiletthæler. [...] Ørjasæter er et fremtredende medlem av det mange ynder å kalle “kommentariatet”, hun er et oppkomme av meninger. Før eller siden må noen av meningene krasje inn i hverandre, det er nærmest en naturlov. Men nettopp at mennesker ikke er maskiner, og heller ikke brikker samfunnsingeniører og planleggere uten videre kan flytte rundt på og ta for gitt, er en bærebjelke i boken, så her lukter det høyere konsekvens på lang avstand.” (Lasse Midttun i *Morgenbladet* 20.–26. mai 2011 s. 32)

I *Det glade vanvidd* har Ørjasæter “har flere våpengrener å ty til: Snarere enn malmtung blir hun bitende sarkastisk når det handler om våre “ressurser”. For kvinner er en ressurs og seniorer er i hvert fall en ressurs, påpeker hun. Siden hun er det ene og snart det andre, mangler hun bare en funksjonshemming på å være en super og unnværlig “trippelressurs”. Og innvandrerne da dere, hvilken ressurs utgjør ikke de! [...] Som alle samfunnsskribenter lar Ørjasæter tankene fly litt av gårde med fornuften av og til, som når hun på et cruise reflekterer over at det hardtarbeidende tredjeverdensmannskapet vil komme til å ta over verden fra de vestlige, dekadente fluktstolpassasjerene. [...] Det er klart at ikke alt som avfyres i en meningskanonade kan treffe blink. Det er likevel uhyre viktig at noen setter seg ned og skriver bøker som *Det glade vanvidd*. I økende grad lever vi i et gjennomprofesjonalisert mediesamfunn, hvor mediekokkene tilrettelegger for konsumpsjon med sukker og saus, meningssett skapes og konsolideres, og konsensus ønskes og loves. At skribenter som Ørjasæter roper ut at det som blir servert er en kjipt kaloribombe er helt nødvendig.” (Lasse Midttun i *Morgenbladet* 20.–26. mai 2011 s. 32-33)

Det glade vanvidd ble “solgt inn rundt hennes opplevelse av det berømmelige foreldremøtet fra helvete. Det er imidlertid litt synd, for det er neppe noe sted i boken Ørjasæter fremstår i et dårligere lys enn nettopp der. Hele balubaen starter med at forfatteren er på fotballforeldremøte for ett av barna og føler seg totalt

utenfor. Som yrkeskvinne med hjemmeværende mann er hun pinlig klar over at hun ikke er en av de foreldrene som er tette på barnas hverdag. I løpet av foreldremøtet klarer hun å gjøre dette tydelig for alle ved å le selvironisk av at hun ikke aner om guttungen spiller 7- eller 11-fotball. Men ingen ler med. Tvert imot gir noen uttrykk for at det er temmelig sjabber foreldrestil ikke å vite såpass. Dette vekker Ørjasæters indignasjon og selvforsvarsinstinkt, hun forlater møtet i sinne og sender ut en bitter e-post til foreldrene. Snart viser det seg dessverre at på e-postlisten hun brukte var det også barn, som dermed ble uskyldige vitner til foreldrenes prestisje kamp. [...] Man kunne si at tjener det Ørjasæter til ære at hun fremlegger dette galimatiaset åpent for allmennheten, men tolkningen kan likevel ikke bli så imøtekommende. Helt fra det øyeblikket 7- kontra 11-problemet kommer på bordet reagerer Ørjasæter følelsesmessig og konkluderer umiddelbart med at spørsmålet ikke er viktig. Det er jo ikke viktig for henne. Men hva sier det om hennes syn på de andre foreldrene: Jo, at de er ubegripelig opptatt av ubetydeligheter. For noen tullinger! Dette var også det som skinte igjennom som hovedpoeng i lanseringen av boken. Ikke bra. For det som egentlig skjedde var at Ørjasæter mistet det analytiske nivået hvor man spør: "Hvorfor er dette så viktig?" og ut fra respekt for andre menneskers bekymringer prøver å finne ut av det." (Lasse Midttun i *Morgenbladet* 20.–26. mai 2011 s. 33)

John Erik Rileys *Øynene i ørkenen* (2018) var ifølge anmelderen Gaute Brochmann ingen vellykket bok: "Slik blir *Øynene i ørkenen* med sin skravlete, underredigerte og selvopptatte form et symptom på skadene internett har påført oss mer enn en diagnose. Det minner litt for mye om å lese en blogg eller et Facebookinnlegg på papir, der det som kanskje var tenkt som en fri, vital form i stedet oppleves som arbitrært og ubegrenset. Og som med disse formatene får man den litt emne følelsen av at avsenderen i sin trang til å plassere seg selv i sentrum avslører mer enn han forstår rekkevidden av simpelthen ved å stille seg selv til skue" (*Morgenbladet* 22.–28. juni 2018 s. 52).

"I den påbegynte Klassekampen-serien om "Essay i Norge", er Arne Skouen utnevnt til gullpenn, Georg Johannesen er blitt "essaykonge" og essayet er utdefinert som et sekstiåtterfenomen. Det er like galt alt sammen. [...] Ordet gullpenn har i dag en odiøs klang, i betydningen oppyntet form uten innhold. Ikke noe er meg fjernere enn å plassere den saklige og hardtslående Skouen i den kategorien! Hans essayistikk, først og fremst hans Ytringer, er litterært kjennetegnet ved sin krystallinske hardhet i sakens tjeneste. Men når utgangspunktet er som galest...: Aslak Nore hevder at "gullpenntradisjonen" (...) "sprang ut av skribentene i kretsen rundt Dagbladets legendariske redaktør Einar Skavlan, og inneholder navn som Johan Borgen, Gunnar Larsen og Arne Skouen." Dette er skivebom og en fornærmelse mot Skouen. Det er alminnelig enighet om at begrepet gullpenn går tilbake til 1890-tallet, med skribenter som Nils Kjær, Carl Nærup og Sigurd Bødtker. Nærup kalte selv Kjær for "gullpennen, mesterhånden" i sin nekrolog etter Kjærs død i 1924. Dreyer/Grøndahls bokserie "Norske essays" innledes med et utvalg av Kjærs tekster. Litteraturprofessor Leif Longum har

kritisert “gullpennene”, og hevder at Kjær var “pinlig selvnyttende” og at Nærup led av “svulstig adjektivsyke”.” (Jo Bech-Karlsen i *Klassekampen* 22. august 2003)

“Den norsk-danske essaytradisjonen begynner allerede med Ludvig Holbergs epistler, og Holberg hadde lært av både Montaigne og Bacon. Men virkelig fart i sakene blir det først på slutten av 1800-tallet, da to norske essaytradisjoner vokser fram i aviser, tidsskrift og i bokform. Den ene er episteltradisjonen fra Nils Kjær, en kåserende essaysjanger, der formen er overordnet innholdet. Det er i nordisk sammenheng en dansk tradisjon, som Erling Nielsen har karakterisert presist i forordet til sin norske essay-antologi fra 1958: “Hvor skrivekunsten er af høj rang, spiller temaet en underordnet rolle”. Den andre essaytradisjonen begynner med A.O. Vinje og Arne Garborg, og ble dyrket fram innenfor den motoffentlighet som målbevegelsen utgjorde. De utviklet en mer saklig, meningstung, men også mer levende essayform. Erling Nielsen skrev om denne norske tradisjonen [at den har] “mere substans end raffinement”. Disse essayistene beveget seg inn i filosofien, og utviklet det som skulle bli et alternativ til vitenskapens tradisjonelle logiske framstillingsformer. “Holberg, Vinje og Garborg blir sentrale navn og grunnleggere av en tradisjon som i dag blir ført videre av filosofer og samfunnsforskere som Hans Skjervheim, Jon Hellesnes, Gunnar Skirbekk og Dag Østerberg”, skriver Longum. Og jeg vil føye til yngre essayister som Anders Johansen, Siri Meyer og Arild Linneberg, som også bringer kulturfagene inn. I avisspaltene hører Peter Normann Waage og Sissel Benneche Osvold til i denne tradisjonen, og ikke blant gullpennene, slik Nore mener. Sammen med for eksempel Andreas Hompland.” (Jo Bech-Karlsen i *Klassekampen* 22. august 2003)

Den sørafrikanske-australske forfatteren John Maxwell Coetzees bok *Diary of a Bad Year* (2007) begynner med et essay om statsdannelsenes opprinnelse og avsluttes med et essay om den russiske forfatteren Dostojevskij. Det er også andre, korte personlige essay i Montaigne-tradisjonen i boka. “Foruten essayene, som tar opp de forskjelligste temaer, består hver side av to jeg-stemmer, en aldrende, hvit sørafrikansk forfatter som har bosatt seg i Australia, og Anya, en yppig og jordnær ung kvinne med en uklar bakgrunn. I romandelen følger vi forfatterens og Anyas utvekslinger og til dels motvillige samkvem. Det består i at Anya skriver essayene i boken over på PC, siden forfatteren skal ha dårlig syn; noe Anyas mann, investeringskonsulenten Allan, ikke er overbevist om stemmer. [...] De to jeg-fortellingene har forskjellige funksjoner. De kan – lengdemessig – betraktes som en langnovelle, men blir så tilknyttet essayene at en vanskelig kan se for seg fortellingen som en løsrevet tekst. Det er heller ikke sikkert at den ville overleve det, heller. En annen side av teksten er at de to understilte planene [dvs. nivåene] stadig spiller opp mot, stiller spørsmål ved eller motsier essayene. Også i formen er Coetzee dialogisk. [...] Anya blir mer og mer dominerende som stemme utover i boken, og spiller en stor rolle, med sine enkle, men tankevekkende innvendinger mot forfatterens liv” (*Dagbladet* 26. januar 2008 s. 55).

De fleste svært lange essay er formale essay, men noen informale essay utgjør en hel boklengde, eller hvert kapittel i boka kan oppfattes som et essay. Det gjelder f.eks. Simen Tveitereids *Nansen, Northug og jeg* (2012), ei bok på 250 sider. Tveitereid har “valgt den personlig reflekterende essayformen fremfor å skrive en pamflett. [...] det blir lettere å trekke leseren inn i tematikken med mange små grep og personlige utspill. Det personlige essayet er optimalt sett et uttrykk for å tenke og skrive parallelt, over en viss tid, gjennom et visst sett av handlinger, og det er nettopp slik Tveitereid fremstiller sin tekst: Som om side etter side vokser frem mens han er på skitur, ser på skirenn, leser bøker om skigåing eller møter skiløpere. Teknisk sett er *Nansen, Northug og jeg* skrevet i store sirkelbevegelser, hvor forfatteren jevnlig returnerer til de samme områdene, ski som konkurranse, ski som avkobling, ski som livsstil, i stadig nye sammenhenger. Utgangspunktet er hele tiden følelser: Hva er det man føler ved å gå på ski, ved å brøyte en ny løype, ved å se Northug vinne? Bakgrunnen for det valget er nok at Tveitereid rett og slett har lyst til å gå på ski, og lyst er så absolutt en følelse – av og til en både tvingende og uimotståelig følelse.” (*Morgenbladet* 3.–9. februar 2012 s. 39) Hvert kapittel i boka har sin egen tittel. Boka har i motsetning til et formalt bokessay ingen sammenhengende argumentasjon.

Tveitereids er i *Nansen, Northug og jeg* “villig til å sette spørsmålstegn ved etablering av “sannheter” som passer de impliserte (leserne, seerne, kundene) påfallende godt. Det kan det neppe bli for mye av. I *Nansen, Northug og jeg* prøver Tveitereid mer eller mindre eksplisitt ut en masse påstander om ski, om Norge, om det moderne. Her kommer komplikasjonene tett som hagl. [...] Sannhetene og posisjonene er nesten hele tiden flertydige hos Tveitereid. Men hvordan kunne det bli annerledes med en aktivitet som er så tett vevet sammen med norsk identitet som ski? [...] *Nansen, Northug og jeg* har ikke de store, demonstrative konklusjonene. Leseren får da bidra selv, ikke bare ligge i pulken! Det nærmeste Tveitereid kommer en egenerklæring er ved å innrømme at hans eget skiforbilde er hans svigerfar. I dennes lakoniske nedtegnelser i hytteboken i Rauland finner forfatteren en skiholdning han helt åpenbart er klar til å innta selv og videreføre til sine egne barn: “Middag: Joikakaker (1/2 boks) + poteter og litt fra en frossen grønnsaksblanding. Smaker utmerket! 16.19: Sola ned bak Spjotenuten. 21.00: minus 10 C. Det har blitt betydelig kaldere. Fullmåne og stjerneklart. I morgen er meldingen snø”.” (*Morgenbladet* 3.–9. februar 2012 s. 39)

Karl Ove Knausgårds *Sjelens Amerika* (2013) er en essaysamling. “Når Knausgård er slik en dyktig essayist til tross for sin “lengsel etter grenser, lengsel etter det absolutte, noe ikke-relativt og bestandig,” så er det fordi han tar med seg nok romanhåndverk inn i sjangeren til å undergrave sine mange generaliseringer og fylle sine abstraksjoner med sansbart liv. Vi ser et eksempel i “Sandhornet”, der en påståelig avhandling om forestillingskraften illustreres ved at synsvinkelen brått flyttes til en reinkalv som skvetter da forfatteren med følge kommer gående opp det nordlandske fjell. Og i “På bunnen av universet” løper realistiske skildringer av Knausgårds kalde hus og refleksjoner om Dantes syndere i isen sammen i et

gjennomført kuldemotiv som gir både intensitet og tydelig design til et rørende essay om selvforakt og depresjon. Det er i perspektivforskyvningene og de flyktige tankestrangene forfatterens styrke ligger, ikke i den filosofiske skarpheten eller presisjonen. Hans særegenhet ligger i gapet mellom de store tankene og den lille mannens små gjøremål, i spenningen mellom pretensjon og likefremhet. Det går an å være likefram med hensyn til sine pretensjoner, og til dette er Knausgård en mester – å stille både sine intellektuelle begrensninger, og sitt ønske om å bryte seg fri fra dem, åpent til skue.” (*Klassekampens* bokmagasin 26. oktober 2013 s. 13)

Siri Hustvedts *Livet, tanken, blikket* (på norsk 2013) er som andre av hennes fagbøker “drevet av et utpreget samlerinstinkt: Alt kan plukkes opp, betraktes og sees i sammenheng med alt annet. Blir nettet for grovmasket, og oppskriften gjentatt, kommer imidlertid også fangstmetodens problem til syne: En i utgangspunktet beundringsverdig åpenhet for å se samme fenomen fra mange sider, kan litt for lett føre til tekster som i uforpliktende potpurri-stil streifer en rekke interessante koblinger, men som ikke gir seg tid til mer enn å snuse på ideene, verkene, tenkerne som nevnes, før skribenten løper videre til neste referanse. I forordet gir forfatteren seg selv det bredest tenkelige mandat – å skrive ut fra “en vedvarende nysgjerrighet etter hva det vil si å være menneske”. Men når spørsmålene er så store som “*hvem vi er og hvordan vi ble slik*” og alt kan settes i sammenheng med alt, kan resultatet fort bli at ingen tanke virker viktigere eller mer forpliktende enn noen annen. “En mus, en hund, Buber og Bovary” er en typisk undertittel. Når neste tekst heter “Min mor, Phineas, moral og følelse” er det ikke bare formen på tittelen som gjentas, men også selve strukturen på tenkningen. Når hele verden for hver tekst skal begynne på nytt, i de evige spørsmål, når hele rekken av personlig historie, referanser til nevrovitenskap, kunst og utvalgte favorittfilosofier skal hakes av for hver nye tekst, blir effekten mer gjentakelse enn fordypning, og et inntrykk av en skribent som har funnet én form hun behersker og holder seg til den. [...] Essayet skal springe og gå seg bort i assosiasjoner – men skal det også hoppe bukk over motforestillinger? [...] Tekstene som på omslaget omtales som “essays” er ikke skrevet som det, men er en samling forord, etterord, foredrag og tekster til kunstkataloger. En slik samle metode er vel heller blitt regelen enn unntaket for essayutgivelser i dag” (Ane Farsethås i *Morgenbladet* 30. august–5. september 2013 s. 48).

To amerikanske essaysamlinger (Hilton Als’ *White Girls*, 2014, og Maggie Nelsons *The Argonauts*, 2015) viser “hva essayet kan gjøre – verdien av kritisk tenkning jordet i erfaring, med alt det rotet som levd liv nødvendigvis fører med seg. Essayisten kan snakke om det som faller mellom sprekke i språket til forskeren og fanebæreren. [...] Essayene er øvelser i å møte hverandre med engasjert forvirring. [...] Nelson og Als forholder seg til rase, kjønn og kjærlighet slik en god essayist skriver: dynamisk, rastløst, i konstant kamp mot ortodoksier. De er skeive – litterært, politisk, og seksuelt. Alle gode essayister er litt skeive.” (Ida L. Tvedt i *Klassekampens* bokmagasin 27. juni 2015 s. 14-15)

Den danske forfatteren Per Langes meta-essay “Om essayets kunst” (1957) er et essay som handler om essaysjangeren. Her skriver Lange bl.a. om essayisten at “hvis der er nogen Huller i hans Viden – og det er der utvivlsomt – bør han fortrinsvis betragte Verden igennem dem”.

Cristina Nehring skrev i 2007 i boka *The Best American Essays*, redigert av David Foster Wallace: “Although Michel de Montaigne, who fathered the modern essay in the 16th century, wrote autobiographically (like the essayists who claim to be his followers today), his autobiography was always in the service of larger existential discoveries. He was forever on the lookout for life lessons. If he recounted the sauces he had for dinner and the stones that weighted his kidney, it was to find an element of truth that we could put in our pockets and carry away, that he could put in his own pocket. After all, Philosophy – which is what he thought he practiced in his essays, as had his idols, Seneca and Cicero, before him – is about “learning to live.” And here lies the problem with essayists today: not that they speak of themselves, but that they do so with no effort to make their experience relevant or useful to anyone else, with no effort to extract from it any generalizeable insight into the human condition. It is as though they were unthinking stenographers – “recording secretaries,” as indeed the most self-conscious 20th-century essayist, E. B. White, called them – pedantically taking down their own experience simply because it is their own.” (Nehring 2007)

“The problem, of course, is not merely our essayists; it’s our culture. We have grown terribly – if somewhat hypocritically – weary of larger truths. The smarter and more intellectual we count ourselves, the more adamantly we insist that there is no such thing as truth, no such thing as general human experience, that everything is plural and relative and therefore undiscussable. Of course, everything is plural, everything is arguable, and there are limits to what we can know about other persons, other cultures, other genders. But there is also a limit to such humility; there is a point at which it becomes narcissism of a most myopic sort, a simple excuse to talk only about one’s own case, only about one’s own small area of specialization. Montaigne thought it the essayist’s duty to cross boundaries, to write not as a specialist (even in himself) but as a generalist, to speak out of turn, to assume, to presume, to provoke. “Where I have least knowledge,” said the blithe Montaigne, “there do I use my judgment most readily.” And how salutary the result; how enjoyable to read – and to spar with – Montaigne’s by turns outrageous and incisive conclusions about humankind. That everything is arguable goes right to the heart of the matter. [...] Today’s essayists need to be emboldened, and to embolden one another, to move away from timid autobiographical anecdote and to embrace – as their predecessors did – big theories, useful verities, daring pronouncements. We need to destigmatize generalization, aphorism and what used to be called wisdom. We must rehabilitate the notion of truth – however provisional it might be. As long as persons with intellectual aspirations are counted idiots for attempting to formulate a wider point, they will not do so, and even if they dared,

most editors would not publish them and most critics would not praise them.”
(Nehring 2007)

“[M]ye har blitt sagt om essayets vitalisering de seinere åra, men er det bare tull? Med litterært, personlig preg har flere slått seg opp i sjangeren, spesielt i USA, blant andre John Jeremiah Sullivan og David Sedaris, mens forfattere som Sheila Heti nærmer seg det essayistiske i sin fiksjon. New Republic mener imidlertid det ikke er snakk om en sunn revitalisering, men at essayet er i ferd med å forringes, fra en etablert litterær sjanger til realityunderholdning: Tekstene handler bare om forfatteren selv, mens virkeligheten henger på som rent tilbehør.” (*Klassekampens* bokmagasin 23. februar 2013 s. 2)

Christina Kirklighters bok *Traversing the Democratic Borders of the Essay* (2002) legger ikke hovedvekten på den europeiske og amerikanske essayistikken, men “extends these boundaries by reading the Latin American and Latino [...] essayists Paulo Freire, Victor Villanueva, and Ruth Behar, alongside such canonical figures as Montaigne, Bacon, Emerson, and Thoreau. In this fascinating journey into the commonalities and differences among these essayists, Kirklighter focuses on various elements of the personal essay – self-reflexivity, accessibility, spontaneity, and a rhetoric of sincerity – in order to argue for a more democratic form of writing in academia, one that would democratize the academy and promote nation-building. By using these elements in their teachings and writings, Kirklighter argues, educators can play a significant role in helping others who experience academic alienation achieve a better sense of belonging as they slowly dismantle the walls of the ivory tower.” (<http://muse.jhu.edu/>; lesedato 26.10.12)

“Mange norske essayister ynder å kalle essayet et vindu mot verden, mot litteraturen, mot historien, en fri sjanger fra hvor man med den aller beste samvittighet kan bedrive åpne “forsøk” og øvelser i tvisyn. Hvorfor får man så ofte inntrykk av det motsatte? Innenfor den nåtidige Montaigne-tradisjonen er det mer sannsynlig at noen i dag skriver et essay om perserkrigene enn at de skriver om de pågående krigene i Syria og Afghanistan. Samtiden er åpenbart for støyete og skitten for mange norske essayister i Montaigne-tradisjonen – og for mange utenfor. Den er ikke unyttig nok, den vil alltid være bundet opp i agendaer, politiske krav og en materialitet man ikke uten videre kan abstrahere eller sitere seg bort fra. [...] Forventningen til et norsk essay, eller en norsk essaysamling, er at det stort sett handler om litteratur. [...] Sjangeren preges ikke av den fordomsfrie åpenhet den påberoper seg, men lever ofte i en beskyttet boble av interne referanser, som på det verste kan virke som skjulte søknader til amanuensisstillinger ved en høyskole eller et universitet. I Norge kan det merkelig nok synes som om virkelighetsuget er større i skjønnlitteraturen enn i essayistikken. Om “essayet sliter i sitt eget frihetsbegrep som i en lenke” (Shafieian), så er det kanskje fordi det har en klamp om foten. Det drømmer om en større radius, mer bevegelse og frihet, og ser seg om etter et spett og en slegge.” (Morten Strøksnes i *Klassekampen* 3. oktober 2015 s. 5)

“Men er essayet som sjanger, slik den praktiseres i Norge, virkelig preget av åpenhet overfor verden og alt som finnes der, det vil si her? Verden er full av forfatterskap, men den er også full av landskap, vitenskap, aksjeselskap, arkivskap, faenskap, brorskap, lederskap, dårskap, fellesskap, ekteskap, lokalkunnskap, regnskap, nestenmedlemsskap, torturredskap, vennskap, ulykkesberedskap, råskap, kåtskap og latskap. Er det noe merkelig at den formen for kunnskap eller erfaring som kommer til uttrykk i litteraturen, nesten har hegemoni? Kan dette ha ført til en stagnasjon i den norske essayistikken? En innsnevring av kampsonen? Hindrer de usynlige kravene eller føringene potensielle essayister i deres utfoldelse, får det essayet til å stå på stedet hvil, tematisk og formmessig? Folk kunne benyttet sin litterære og vitenskapelige ballast som en “vandringsstav” for å observere verden slik den er i dag, der kunnskapen om historien, filosofien, sosiologien, politikken og litteraturen spiller opp til dans med samtidens orkester. I mange andre land gjør essayet dette, og lever herrens glade dager. Den formmessig ambisiøse og reflekterte essayjournalistikken setter ofte agendaen i mange land, som USA, Storbritannia, Spania, Frankrike og Tyskland. I Norge finnes den knapt.” (Morten Strøksnes i *Klassekampen* 3. oktober 2015 s. 5)

“Hvorfor denne trangen til bare å skrive om sine spaserturer mellom bibliotekets støvete hyller? Hvordan kan interessen for den virkelige verden være så fraværende når den faktisk er i ferd med å rase sammen, rett utenfor vår egen stue?” (Sandra Lillebø i *Morgenbladet* 25. september–1. oktober 2015 s. 56) “Dette er det såkalt informale essayet, som ofte handler mer om et jeg enn om en sak eller et fenomen. Et typisk norsk essay har gjerne et jeg som føler sterkt og tenker litt og som dessuten kan ha lest en bok og blitt begeistret for den. [...] I dårlige essays er det gjerne sånn at jo mindre sakkunnskap skribenten har, jo sterkere fokus får jeget. Da ender vi med det Eivind Tjønneland kaller “selfieessayistikk”. God essayistikk krever derimot at man både leser seg opp og erfarer mye. Først da kan man gjøre seg noe håp om å bli fri i forhold til stoffet, og først da, mener jeg, blir man interessant som subjekt i teksten.” (Preben Jordal i *Morgenbladet* 25. september–1. oktober 2015 s. 57)

“Fra flere hold bombarderes det med anklager om innsnevring og manglende relevans. I *Vinduet* kaller Morten Strøksnes sjangeren for en “inngjerdet sone for introspeksjon”. Den makter ikke å fri seg fra sitt klamme favntak, men synker sultekunstnerisk sammen mellom foldene i essayistens egen navle. [...] Skal man tro en annen kritiker, Eivind Tjønneland, er det heller ikke ønskelig å forholde seg til sjangerens innstifter og opphavsmann, Michel de Montaigne. Denne skrev nemlig bare “pseudo-essays”, mer opptatt av å presse egne luner på leseren enn av “sak” og “innhold”. Dertil kommer Espen Stuelands koleriske utfall mot all figurlig tenkning og “litterarisering”. Det intellektuelle frihetsidealet som tidligere var så maktpåliggende for sjangerens forkjempere, er i dag blitt et selvpålagt fengsel – en lukt fra det fri. Derfor snakkes det foraktelig om *otium* og tilbaketrekning, om apolitiske idealer og selvpåført marginalisering. [...] Gjennom all støyen hører man

derfor også tonene fra en ny utopi: Det opplyste folkeessayet. Ved å skrive enkelt og etterrettelig om viktige hendelser ute i verden, skal det gi oss direkte tilgang til saken det gjelder. Stoffet skal ikke lenger filtreres gjennom annenrangs kilder som kunstverk og filosofi. Lukács' bestemmelse av essayet, som en forming av det allerede skapte, har man kvittet seg med for lengst. I alt dette aner man en "estetisk rensing" av sjangeren: et essay uten essayistikk!" (Sigurd Tenningen i *Morgenbladet* 16.–22. oktober 2015 s. 39)

Litteraturliste (for hele leksikonet): <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraturliste.pdf>

Alle artiklene i leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>